

Middelburg na Pieter Bladelin De juridische en militaire strijd tussen vorst, stad en adel om sociale erkenning en politieke macht (1472-1492)¹

In de zomer van 2002 vatten archeologen met de opgraving van het kasteel van Middelburg (België, Oost-Vlaanderen) aan.² Dit onderzoek was noodzakelijk omdat de kasteelsite van Middelburg (in de Kasteelstraat) ten prooi viel aan verkaveling en bijgevolg aan vernietiging. De voorlopige resultaten van het onderzoek zijn verbluffend.³ In een eerste fase legden de archeologen het toegangs-

1* Dit artikel kwam tot stand in het kader van het IUAP-project, fase V, nr. 10: 'Stedelijke samenleving in de Lage Landen, late middeleeuwen – vroegmoderne tijden' van het Federaal Wetenschapsbeleid (België), aan de Universiteit Gent. We danken Prof. dr. Marc Boone, Prof. dr. Paul Trio, dr. Jan Dumolyn, Wim De Clercq, Frederik Buylaert en Tim Soens voor hun commentaar en opmerkingen bij een eerdere versie van deze tekst.

2 Dit onderzoek werd uitgevoerd door Wim De Clercq (Universiteit Gent, Vakgroep Archeologie & Oude Geschiedenis van Europa), Steven Mortier (Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen) en Pedro Pype (Gemeente Maldegem, Europees Project 'Roma').

3 De Clercq W., Caluwé D. & Mortier S., 'Excavations at Middelburg in Flanders, the new town of Pieter Bladelin, treasurer of the dukes of Burgundy. First results and the study of the glass assemblage from the castle excavations', *Newsletter of the Society for Historical Archaeology*, 37 (2004), nr. 3, pp. 22-23; Mortier S. & De Clercq W., 'Noodopgravingen op de kasteelsite van Middelburg (gem. Maldegem); fase 2001. Een monument van de Bourgondische topadel onder de sloophamer (O.-VI.)', *Archaeologia Mediaevalis*, 26 (2003), pp. 48-50; De Clercq W. & Mortier S., 'Het kasteel van Pieter Bladelin te Middelburg (Maldegem, O.-VI.): van statussymbool tot militair steunpunt. Resultaten van de opgravingen 2003', *Archaeologia Mediaevalis*, 27 (2004), pp. 12-14 en De Clercq W., Pype P. & Mortier S., 'Archeologisch onderzoek in Middelburg-in-Vlaanderen. Drie jaar opgravingen op het opper- en neerhof van het kasteel van Pieter Bladelin', *Jaarboek van de beemkundige kring 'Het Ambacht Maldegem'*, 10 (2004), pp. 272-294.

complex en een deel van de omliggende walgracht bloot. Later kwamen twee massieve ronde hoektorens van de voorzijde aan het licht, evenals een aanzienlijk stuk van het neerhof en grote delen van de slotgracht. De aard en de omvang van de fundamenten van het kasteel verbaasden de archeologen. Een brede slotgracht, een grote concentratie massief torenwerk aan de voorzijde en een rijkelijk versierd neerhof wijken af van andere kasteelsites in Vlaanderen. Verschillende architecturale ingrepen, zoals het neerhof, dat aan de zijde van de stad heel breed was terwijl het binnenin snel versmalde, met de bedoeling een kasteelbezoeker te overweldigen, geven eveneens de indruk dat het kasteel niet om militaire, dan wel om prestigieuze redenen is gebouwd. Ook het vondstmateriaal sprak tot de verbeelding, waaronder bijvoorbeeld kacheloventegels met de wapens van Lodewijk van Gruuthuse, tegels met heraldische motieven van Maria van Bourgondië en Maximiliaan van Oostenrijk, en drie vloertegelreeksen met ondermeer het Bourgondische vuursteen en de initialen van de bouwheer, Pieter Bladelin (zie illustratie).

De levensloop van deze Bruggeling is genoegzaam bekend.⁴ Pieter Bladelin (ca. 1410-1472) maakte een indrukwekkende carrière aan het Bourgondische hof als financieel topambtenaar en directe vertrouweling van de Bourgondische hertog, Filips de Goede. Dat zijn immense rijkdom en zijn persoonlijke relatie met de hertog een belangrijke verklaring bieden voor de indrukwekkende vondsten te Middelburg, hoeft weinig uitleg. Als uiting van zijn macht en prestige liet Pieter Bladelin er in 1448 een heuse stad optrekken over een oppervlakte van ca. 35 ha., die hij liet voorzien van stadspoorten, -muren, -wallen en een merkwaardig kasteel. Het is de bedoeling archeologische vondsten en historische realiteit aan elkaar te linken in een interdisciplinair artikel, dat het kasteel en de materiële cultuur van

4 De Smet J.J., 'Bladelin, le chevalier Pierre', *Biographie Nationale*, II (1868), klm. 445-447; *Idem*, 'Le chevalier Bladelin, surnommé Leestmakere, et la ville de Middelbourg en Flandre', *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique*, 2e série, XXII (1866), pp. 424-436; Milis-Proost G., 'Bladelin, Pieter', *Nationaal Biografisch Woordenboek* (NBW), II (1967), klm. 61-63; Martens M., *Pieter Bladelin en Middelburg*, Middelburg, 1994; *idem*, 'Nieuwe biografische gegevens over Pieter Bladelin, de stichter van Middelburg', *Jaarboek van de heemkundige kring 'Het Ambacht Maldegem'*, 5 (1999), pp. 244-250; *idem*, 'Aanvullingen bij de biografie van Pieter Bladelin', *Jaarboek van de heemkundige kring 'Het Ambacht Maldegem'*, 10 (2004), pp. 81-104.

Pieter Bladelin zal interpreteren als symbolisch kapitaal van de Bourgondische ambtenaar, die, in een dialoog met dit kapitaal, zijn nieuwe identiteit als edelman veruiterlijkte.⁵

Middelburg en het Zwingebied (op de 'Caerte van Sluys ende Cadsant' door Jodocus en Hendrikus Hondius, 1604).

Maar de geschiedenis van de heerlijkheid Middelburg *na* Pieter Bladelin is minder gekend, maar daarom niet minder boeiend. In zijn *Geschiedenis van Middelburg* schetste Verschelde reeds de voornaamste krachtlijnen van de periode die volgde op Bladelins dood, maar dit echter niet geheel foutloos en zonder de nodige zin voor kritiek en precisie.⁶ In wat volgt willen we verhelpen aan deze leemte en gaan we dieper in op de juridische strijd om de erfenis van de vermogende parvenu die Pieter Bladelin was, tot aan de koop van de heerlijkheid Middelburg door Guillaume Hugonet (1472-1476). In de daaropvolgende periode (1477-1492) werd de heerlijkheid een speelbal in

- 5 In samenwerking met Wim De Clercq en Jan Dumolyn, met als titel: "Vivre Noblement". The material and immaterial construction of elite-identity in late-medieval Flanders'. Over deze materie, zie ook Ostkamp S., 'Symbolen van huwelijk en familie op de materiële cultuur van de hoogste adel (ca. 1400-1525)', in: P. Woltering, W. Verwers & G. Scheepstra (eds.), *Middeleeuwse toestanden. Archeologie, geschiedenis en monumentenzorg*, Amersfoort, 2002, pp. 305-337.
- 6 Verschelde K., *Geschiedenis van Middelburg in Vlaenderen*, Brugge, 1867.

het politieke machtsspel dat de vorst (Maximiliaan van Oostenrijk) en de Vlaamse steden (met Brugge en Gent op kop) uitvochten. Dit is letterlijk te nemen, want in 1488 viel het kasteel ten prooi aan militaire agressie, hetgeen ook uit archeologische vondsten blijkt. Uiteindelijk nam de familie Hugonet het bestuur over de heerlijkheid over, en richtte ze het kasteel weer in. Laten we de complexe stamboom van de heerlijkheid Middelburg in de onderzochte periode even belichten.

Het testament van Pieter Bladelin en de opvolging van Middelburg (1472)

Pieter Bladelin stierf op 8 april 1472 te Brugge.⁷ Kort voor zijn dood had de financiële topambtenaar van de hertog de toestemming gekregen om, tegen het Vlaamse gewoonterecht in, over de totaliteit van zijn goederen te mogen testeren.⁸ Het testament van de kinderloze Pieter Bladelin dateert van 17 maart 1472 en bepaalt dat Pieters twee nichten Lysbette en Margriete le Fevre de voornaamste erfgenamen zijn.⁹ Dit waren de dochters van Colard le Fevre en Margaretha Bladelin, Pieters zus. Beide nichten waren gehuwd. Lysbette le Fevre met Joost van Varsenare (de oude, ?-1473) en Margaretha le Fevre met Jan (III) de Baenst, heer van Sint-Joris (?-1486). Joost van Varsenare de oude was Brugs schout van 1445 tot 1456 en had een zoon, ridder Joost (de jonge, ?-1489). Jan III de Baenst behoorde tot één van de machtigste adellijke families die het Brugse Vrije kende, en had een zoon Jan IV, die zijn vader zou opvolgen als heer van Sint-Joris (?-1522).¹⁰ We komen verder nog op de carrière van ridder Joost van Varsenare en Jan IV de Baenst terug. De verwantschap tussen deze

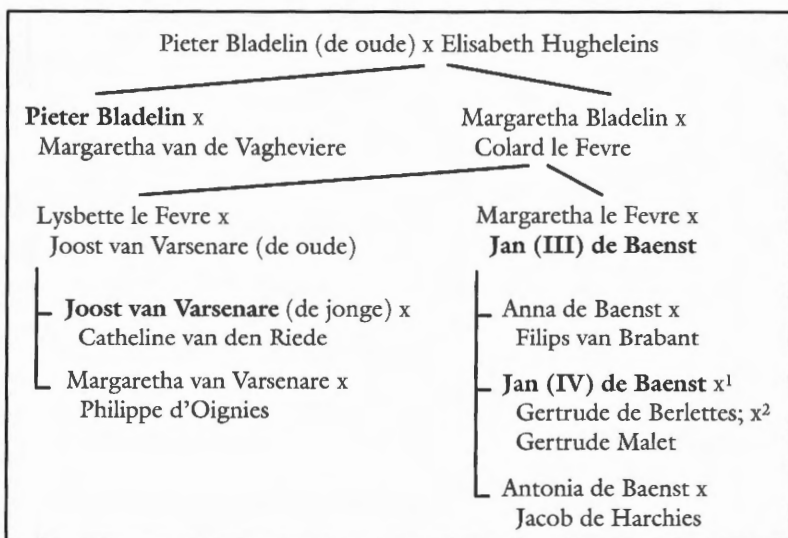
7 Martens, *Pieter Bladelin*, p. 14.

8 Opsommer R., *Omme dat leengoed es thoochste dinc van der weerlt: het leenrecht in Vlaanderen in de 14de en 15de eeuw*, Brussel, 1995, pp. 340-346.

9 Vershelde C., 'Testament de Pierre Bladelin, fondateur de Middelbourg en Flandre, conseiller et maître d'hôtel du duc de Bourgogne, trésorier de l'ordre de la Toison d'Or, 17 mars 1472', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* (hierna HGG), 30 (1879), p. 12: Bladelin schrijft over 'mijn lieve ende weerde nictes' dat ze zijn 'oudste naeste baerblikenste hoirs' zijn.

10 Over de familie De Baenst: Buylaert F., 'Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen. Een gevalstudie over de Vlaamse familie De Baenst', *Jaarboek voor middeleeuwse geschiedenis*, 8 (2005), pp. 201-251.

personen blijkt onder andere uit het feit dat ze allen in dezelfde kapel van de Brugse O.-L.-V.-kerk begraven zijn. Margaretha Bladelin had in 1448 immers getesteerd dat haar nakomelingen hun laatste rustplaats in haar kapel (sindsdien de Margrietekapel genoemd) mochten vinden.¹¹

De opvolging van Pieter Bladelin bij zijn dood (de protagonisten van het verhaal zijn in het vetjes weergegeven)¹²

In zijn testament bepaalt Pieter Bladelin dat Jan IV de Baenst ‘mijne stede, heerlicheide ende casteel van Middelburch’ zal erven.¹³ De functie van amman van Aardenburgambacht zal hij ontvangen ‘te huwelicke, bij advise ende consente van mijnen voorseiden heere van St. Jooris, zijnen vader’. Filips van Brabant, heer van Kruikebeke, die

11 Gailliard V., *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre occidentale avec des données historiques et généalogiques: arrondissements de Bruges*, Brugge, 1861, dl. II, pp. 271 en 326.

12 Naar Opsommer, *Omme dat leengoed*, p. 342 en Buylaert, ‘Sociale mobiliteit’, *passim*.

13 Indien hij het verheffingsgeld betaalt. Verschelde, ‘Testament’, p. 27: ‘met aller justicie, manscepen, renten, vervallen, ende allen anderen toebehoorten, vulcommelicker begrepen int rapport of recepisse van dieselve heerlicheide, metgaders ooc alle huusinghen, woensten ende edificien mij toebehoorende, staende ende lighende bin den bijvanghe van den voorseiden stede ende casteel’.

Anna de Baenst, zus van Jan IV, gehuwd had, erft alle heerlijkheden en rechten die Pieter Bladelin op het eiland Cadzand had. De echtgenoot van Anna's zus Antonia, ridder Jacob van Harchie, erft Bladelins heerlijkheden en rechten in het ambacht Oostkerke.¹⁴ Pieter Bladelin testeert eveneens dat zijn vrouw, Margaretha van de Vagheviere, tot haar dood in het 'slot ende casteel van Middelburch' mag blijven wonen en dat Jan III de Baenst de werken aan het kasteel en de ommuring van de stad Middelburg diende te voltooiën.¹⁵ De kinderen van wijlen Philippe d'Oignies (Boudin, Jan, Antoon en Isabel), die de dochter van Joost van Varsenare de oude gehuwd had, ontvangen Aalbeke, Poelvoorde, goederen in de kasselrij Kortrijk en enkele renten. De goederen die niet in het testament genoemd worden, dienen verdeeld te worden, 'naer costume van de plecke'.¹⁶

Het volledige leen Middelburg-in-Vlaanderen dat Jan IV de Baenst ontving, telde om en bij de 280 achterlenen die Pieter Bladelin doorheen zijn hele leven had verzameld (waaronder Vlad slo, Maldegem-Vake, de brieven van Aartrijke en vele stukken grond rond Aardenburg, Moerkerke en Middelburg¹⁷). Het betrof dus een omvangrijke lap grond, verspreid over het noorden van het graafschap, inclusief aanzienlijke inkomsten uit rechten en jurisdictie, maar zonder persoonlijke lasten. Hertog Filips de Goede had Pieter Bladelin in 1444 de toestemming gegeven deze nieuwe leenheerlijkheid op te richten. In de daaropvolgende jaren slaagde Bladelin er eveneens in de ressortsrechten van de talrijke achterlenen bij Middelburg te voegen. Het leenhof van de Brugse burg verloor bijgevolg zijn juridische bevoegdheid over deze achterlenen. Bovendien zag het Brugse Vrije een nieuwe politieke speler op de rand van zijn grondgebied opduiken. Deze nieuwe vorstelijke creatie kaderde in de politiek van de hertog om vertrouwelingen en geldschieters (*in casu* Pieter Bladelin) te begunstigen. De vorst verleende zijn vertrouwen

14 *Ibidem*, p. 29. Zie ook Opsommer, *Omme dat leengoed*, pp. 342-343.

15 Verschelde, 'Testament', pp. 27-28.

16 *Ibidem*, p. 31.

17 Een overzicht van het leen Middelburg, dat afhankelijk was van de Burg van Brugge, vindt men bij Opsommer R., 'De Wetachtige Kamer van Vlaanderen en de ondergeschikte leenhoven circa 1500. Enkele opmerkingen omtrent de Vlaamse feodale piramide', in: B. Jacobs & P. Nève (eds.), *Hoven en banken in Noord en Zuid*, Assen, 1994, p. 160. Zie ook aldaar voor informatie over de oprichting van dit leen.

dus politieke rechten en prestige, in ruil voor diensten en kapitaal.¹⁸ Filips de Goede had door de creatie van de heerlijkheid Middelburg wel een belangrijke brok uit de machtsaanspraak van het Brugse Vrije weten te trekken, waardoor hij, zij het onrechtstreeks (via een vertrouwenspersoon), zijn invloed in deze regio zag uitbreiden. Maar anderzijds kon deze vertrouwenspersoon in zijn heerlijkheid wel een onafhankelijk beleid voeren. We kunnen Middelburg, als het ware, als een kleine staat in het Brugse Vrije omschrijven, waarover Pieter Bladelin volledige zeggenschap en jurisdictie had, behalve dan voor enkele 'cas réservés'.¹⁹ Dergelijke lenen waren zeldzaam in het graafschap Vlaanderen en maakten de heer ervan tot een machtig man die zich als een waar staatsman kon gedragen in zijn heerlijkheid. Daarvoor had hij ook een ambitieus kasteel ter beschikking.

Jan IV de Baenst was dus een gelukkig man. In een oorkonde van amper twee weken na de dood van Pieter Bladelin, gedateerd op 26 april 1472, laat Jan III de Baenst aan de uitvoerders van het testament weten dat hij alle bepalingen uit het testament zal naleven.²⁰ De weduwe van Pieter Bladelin, Margaretha van de Vagheviere, mag in het kasteel van Middelburg blijven wonen en Jan zal het bouwkundig trachten te voltooiën. Hij belooft te 'vulmakene alle de huusinghen, cameran ende andere ghelijcke edificien die jeghenwoordelic zijn

18 Een gelijkaardig voorbeeld vormt Dino Rapondi, zie: Lambert B., *The city, the duke and their banker: the Rapondi family and the formation of the Burgundian state (1384-1430)*, Turnhout, 2006, ter perse. Meer algemeen: Boone M. & Dumolyn J., 'Les officiers-créditeurs des ducs de Bourgogne dans l'ancien comté de Flandre: aspects financiers, politiques et sociaux', in: J.-M. Cauchies (ed.), *Finances et financiers des princes et des villes à l'époque bourguignonne*, Turnhout, 2004, pp. 63-77.

19 Brussel, Algemeen Rijksarchief (ARA): Rekenkamers (Rk.), 13709, 45v: 'en la seigneurie de Middelbourg appartenant aux hoirs de feu messire Pierre Bladelin en laquelle mon dit seigneur [...] a consenti et ottroyé au dit feu messire Pierre Bladelin et a ses successeurs, seigneurs et dames de Middelbourg, la haute justice au dit lieu, saulf et reservé en cas de leze majesté, monnoyers, de rapt, de feu bouté, et des cas pour lequell l'execucion se doit faire par ardoir le crimineulx; la congnoissance desquelz cas et autres semblables et plus grans mon dit seigneur a reservé a lui et a ses officiers cui ce regardent comme plus a plain est déclaré es livres du dit don et aussi es comptes du dit bailly de l'an 1470 et aultres precedens'.

20 Rijksarchief Gent (RAG): Middelburg, nr. 468: 'Soe est dat achtervolghende der begheerte van mijnen voorseide wijlen heere van Middelburch, bekenkende de groote jonst, eere, affectie ende duecht die hij mij ende mijnen kinderen ghedaen ende bewijst heeft bij effecte, willende hier inne mij selve quicten in vulcomminghe van den selven testamente'.

beghonnen maken bin den voerseiden slote, casteele, stede ende bijvanghe van Middelburch', nog tijdens het komende zomerseizoen, 'ende insghelijcx als van den poorten, toren ende mueren die noch ghebreken te makene omme de fortificacie ende vulbesluten van der voorseide stede van Middelburch'. Maar, zo merkt Jan III de Baenst op, de erfenis van Middelburg wordt met juridische problemen geconfronteerd. Indien deze in zijn nadeel zouden uitlopen, en zijn zoon bijgevolg de heerlijkheid diende af te staan, dan eist hij de terugbetaling van alle kosten die hij bij de voltooiing van de site nog zou maken.

De verbeterde strijd om de erfenis (1472-1476)

In april of mei 1472 had ridder Joost van Varsenare, net als Jan III de Baenst, het verheffingsgeld op ondermeer Middelburg en de functie van amman van Aardenburgambacht betaald.²¹ Door binnen de veertig dagen na Bladelins overlijden zes van de zeven onder de Burg van Brugge ressorterende lenen te verheffen, startte Joost van Varsenare een jarenlange juridische procedure. Daardoor tekende hij protest aan tegen de uitzonderingspositie van het testament van Pieter Bladelin, die nochtans verleend was door hertog Karel de Stoute. Volgens het heersende recht kwam de heerlijkheid Middelburg immers Elisabeth le Fevre, de moeder van Joost van Varsenare, toe. De kinderen van Jan III de Baenst, die er bij het Brugse leenhof niet in slaagden het hoogste leengenot te bekomen, dienden uiteindelijk bij de vorst een klacht tegen Joost van Varsenare in, wegens bezitsstoornis.²² 'A cesser tous troubles' bevestigde het Parlement van Mechelen, dat de zaak in 1473 van de Grote Raad overgenomen had, op 21 oktober 1475 Joost van Varsenare in het bezit van Middelburg en de functie van amman van Aardenburg.²³ Jan

21 ARA: Rk. 17385, 3r-4r en Rijksarchief Brugge (RAB): Burg van Brugge, 64, 93r. Zie ook Verhoustraete A., 'Over de opvolging van Pieter Bladelin als heer van Middelburg in Vlaanderen', *Appeltjes van het Meetjesland*, IV (1952), pp. 153-5.

22 Het proces wordt besproken door Opsommer, *Omme dat leengoed*, pp. 344-345.

23 ARA: Grote Raad, 793bis, 2r-10v. In 1473 had Karel de Stoute het Parlement van Mechelen opgericht die de Grote Raad verving, zie Van Rompaey J., *De Grote Raad van de hertogen van Boergondië en het Parlement van Mechelen*, Brussel, 1973, pp. 54-56.

IV liet echter niet gedijen en spande opnieuw een proces aan voor de Burg van Brugge. Maar beide partijen konden de procesgang niet meer bekostigen en in mei 1476, na de dood van weduwe Margaretha van de Vagheviere, kocht Guillaume Hugonet Jan IV de Baenst en Joost van Varsenare uit. Joost ontving 1400 pond groten (lb. gr.) en Jan 1000 lb. gr., respectievelijk circa 127 en 91 jaarlonen van een geschoold Brugs metser.²⁴

Vanwaar de schier onuitputtelijke ijver van beide edelen om de heerlijkheid Middelburg in handen te krijgen? Een blik op de carrière en de sociale achtergrond van de vechtende Bruggelingen onthult hun motivatie en beweegredenen voor de juridische strijd. *Joost van Varsenare* maakte deel uit van een aanzienlijk adellijk geslacht, dat vanouds optrad in de stedelijke politiek. De bekendste telg heet Morissis van Varsenare die in 1437 burgemeester van Brugge was en toen het slachtoffer van de Brugse opstand werd (Pieter Bladelin was toen schepen).²⁵ Morissis was de vader van Joost van Varsenare de oude, die schout van Brugge was van 1445 tot 1456, net als zijn zoon die de functie van maart 1473 tot december 1476 uitoefende (dus tijdens de overdracht van het kasteel).²⁶ Na de dood van Pieter Bladelin werd Joost voogd van de kinderen van Philippe d'Oignies (zijn schoonbroer) en kreeg hij hiervoor onder andere 400 lb. gr.²⁷

Joost van Varsenare had een aanzienlijk leenbezit rond Brugge, dat zijn familie sinds de veertiende eeuw geaccumuleerd had. Joost bezat bijvoorbeeld lenen te Sint-Kruis, Moerkerke, Varsenare,

24 ARA: Rk. 13709, 62v en Opsommer, *Omme dat leengoed*, p. 345. Een meester metser te Brugge in 1473 verdiende gemiddeld 11 gr. per dag, 240 dagen per jaar; zie Scholliers E., 'Lonen te Brugge en in het Brugse Vrije (XVe-XVIIe eeuw)', in: C. Verlinden & E. Scholliers (eds.), *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant. II (XIVe-XIXe eeuw). A: Vlaanderen*, Brugge, 1965, p. 92 en Sosson J.-P., *Les travaux publics de la ville de Bruges (XIVe-XVe siècles). Les travaux. Les hommes*, Brussel, 1977, p. 301.

25 Dumolyn J., *De Brugse opstand, 1436-38*, (Standen en Landen, CI) Kortrijk-Heule, 1997, pp. 174-175.

26 Van Rompaey J., *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Bourgondische periode*, Brussel, 1967, p. 621.

27 De helft van de som zou hij na de dood van de vrouw van Pieter ontvangen; die helft had hij ter betaling aan de stad gegeven, maar de nazaten van de weduwe van Bladelin konden dit niet betalen, waarna de stad het bij de toenmalige voogden van Philippe d'Oignies (Donaas de Moor en Gossijn van der Muelen) zocht in een proces voor de Raad van Vlaanderen (Stadsarchief Brugge (SAB): register van de 'Snaggaertvonnissen', 128v).

Woumen, Cadzand, Aardenburg, Oostkerke, Maldegem en Oostburg.²⁸ Het stuk uit de erfenis van Pieter Bladelin dat Joost toekwam, en dat geen voorwerp uitmaakte van de boven vernoemde juridische tweestrijd, vulde dit leenbezit mooi aan. Joost erfde onder andere lenen te Woumen, Aardenburg, Lissewege, Oostkerke, Maldegem, enkele renten op de Brugse spijker en huizen te Brugge, de functie van schout te Sluis, de functie van amman van Moerkerke, een aantal renten in natura op grond aldaar en een kamer in de kelder onder het Brugse Steen (de gevangenis op de Brugse burg).²⁹ Een deel van deze bezittingen diende hij wel te verkopen in de jaren 1478-79 omdat hij een bedrag van 400 lb. gr. aan Maximiliaan van Oostenrijk geleend had om de functie van waterbaljuw van Sluis te bemachtigen. De aartshertog had, in zijn kenmerkende politieke flair, het Vlaamse privilege van 1477 omzeild door de baljuwsambten van het graafschap in 1478-9 te verpachten.³⁰ Joost van Varsenare ging op het aanbod in en 'selon le don' benoemde Maximiliaan hem op 18 februari 1478 tot waterbaljuw van Sluis.³¹ Voortaan werd hij kamerheer en raadgever van aartshertog Maximiliaan genoemd.³² Ondanks protest van de Vlaamse steden³³, sloot Joost in mei 1479 een nieuw contract met Maximiliaan. In ruil voor een jaarlijkse dotatie van 4000 gr. mocht Joost de functie van waterbaljuw twaalf jaar uitoefenen.³⁴

28 RAB: Burg van Brugge, 64, 13r, 58r, 221v, 275r, 230r en 232v-233v; ARA: Rk. 13709, 70r en 80v-82r; 13710, 8r-9r; 17392, 2r en Rk., Acquits de Lille, nr. 44, doos E, aktes van 3 november 1477 en van 16 februari 1478. Over bepaalde bezittingen: zie Janssens L., *Feodaliteit in het Brugse Vrije. De ambachten Moerkerke, Oostkerke, Dudzele, Lissewege en Stad Damme (begin XIVde – begin XVIde eeuw)*, Leuven, 1984 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), *passim*. Een stuk grond te Cadzand verkocht hij in 1480 aan de stad Brugge (SAB: Stadsrekening 1480-81, 182r), het andere stuk kocht Pieter Lanchals in 1483 (Universiteitsbibliotheek Gent (UBG): Hs. 1295, 1r-55v).

29 RAB: Burg van Brugge, 64, 9v-10r, 12r, 24v, 87r, 91r, 101r-103r, 114v, 134r, 197v, 260r en 280r. In juni 1481 verkocht hij de kelder onder het Steen aan de stad Brugge (SAB: Politieke oorkonden, 1180).

30 Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, pp. 389-391.

31 Archives départementales du Nord (ADN): (Série) B 33, 32v en B 17729, map 'l'Ecluse. Bailliage de l'eau'.

32 SAB: Politieke Oorkonden, 1180.

33 ADN: B 2122, nr. 68523.

34 Op 20 mei 1479 bepaalde Maximiliaan dat hij voor de terugbetaling van zijn lening jaarlijks een twaalfde op zijn officie van Sluis mocht terugnemen, indien hij de vorst 50 lb. gr. uitbetaalde. Hij diende dus de facto jaarlijks nog 4000 groten te betalen (ADN: B 33, 44r-v).

Door dit contract was Joost dus echter in financiële moeilijkheden terechtgekomen, onder andere omdat de Vlaamse privileges van 1477 een aantal financiële voordelen van het ambt van waterbaljuw hadden afgeroomd – op dit conflictpunt komen we straks terug. Hierdoor diende hij uiteindelijk zijn functie van waterbaljuw te verkopen, net als enkele van zijn lenen.³⁵ Eerder had Joosts nieuwe broodheer hem wel de helft van het verheffingsgeld bij een mogelijke leenverkoop kwijtgescholden.³⁶ Door zijn persoonlijke relatie met de vorst, zou Joost in de jaren 1480 één van de uitvoerende pionnen worden van Maximiliaans centralistische politiek te Brugge; hij bekleedde in diens opdracht meerdere schepenfuncties in de stad. Hij werd burgemeester van de Commune in 1480 en van de schepenen in 1485 (zie verder).³⁷

Uit deze korte carrièreschets kunnen we de volgende hypothese formuleren. Joost van Varsenare ijverde voor een snelle sociale opgang. Misschien ambieerde hij reeds vanaf 1460 een carrière in dienst van de vorst, zoals zijn vader. Ongetwijfeld was de verwerving van de heerlijkheid Middelburg een perfecte opstap op de adellijke ladder, maar de juridische strijd had hem financieel uitgeput. Hij diende de strijd te staken, en concentreerde zich enkel op zijn functie als schout in Brugge. Toen Karel de Stoute onverwachts sneuvelde, zag hij in het ontstane machtsvacuüm zijn kans schoon om, in dienst van Maximiliaan, via de beproefde manier van vorstelijke dienstverlening, toch nog zijn maatschappelijke positie te versterken.

Jan IV de Baenst was een telg uit een gelijkaardig adellijk geslacht, dat al sinds de veertiende eeuw niet weg te slaan was uit de Brugse politiek. Zijn vader Jan III de Baenst maakte deel uit van de Brugse *beau monde* en vervulde een belangrijke politieke positie in de stad; hij werd bijvoorbeeld burgemeester in 1445, 1460, 1470 en 1473.³⁸ Jan IV zelf was reeds raadslid van de stad in 1467, maar in 1477 werd zijn vader door de Bruggelingen gevangen genomen voor zijn samenwerking met de ongeliefde Karel de Stoute.³⁹ Vader en zoon dienden

35 Op 26 februari 1482 verkocht Joost van Varsenare zijn functie aan Guillaume Hautain, 'par l'appoinctement fait entre eulx' (ADN: B 17742, map 'Hautain').

36 ARA: Rk., Acquits de Lille, nr. 44, doos E, akte van 28 april 1478.

37 SAB: Register wetsvernieuwing 1468-1501, 109r en 148v.

38 Een samenvatting van zijn carrière in Buylaert F., 'Baenst, Jan III de', *NBW*, XVII (2005), klm. 45-46.

39 Janssens A., 'Macht en onmacht van de Brugse schepenbank in de periode 1477-1490', *HGG*, 133 (1996), p. 37 en Buylaert, 'Baenst, Jan III de', klm. 47-48 (Jan

samen 250 lb. gr. aan de stadskas af te staan, hetgeen het (voorlopige) einde van hun beider politieke carrière te Brugge betekende.⁴⁰ Net als Joost van Varsenare woonde Jan de Baenst in Brugge, namelijk in het Hof van Watervliet, dat qua stijl nauw gelieerd is met het hof Bladelin in de Naaldenstraat.⁴¹

Net als Joost van Varsenare hadden vader en zoon Jan de Baenst een uitgebreid leenbezit, dat in een wijde boog rond Middelburg lag. Opmerkelijk hierbij is dat Jan de Baenst, Pieter Bladelin en Joost van Varsenare buren waren op het eiland Cadzand. Daar hadden ze in 1468, het jaar waaruit een leenboek van de Brugse Burg bewaard bleef, elk verscheidene lenen. Joost van Varsenare bezat 13 gemeten 'west der kerken', Pieter Bladelin 87 gemeten 'oost ter kerken' en Jan de Baenst 137 gemeten, eveneens 'oost ter kerken'.⁴² Een gelijkaardig voorbeeld hiervan treffen we aan in Oostkerke. Jan de Baenst bezat in 1468 'thof van Oostkerke', dat zijn dochter Antonia zou erven, en het goed 'Te Velde' te Oostkerke, dat zijn zoon zou toekomen. Pieter Bladelin bezat de functie van amman van Oostkerke-ambacht, die Antonia de Baenst eveneens zou erven in het testament van Pieter.⁴³ Opvallend is dus dat de verwantschappelijke band tussen deze drie leenmannen beantwoordde aan een territoriale nabijheid in Cadzand en Oostkerke. De vraag of de naburigheid de verwantschap voorafging, of andersom, verzandt überhaupt in een 'kip of ei'-discussie. Laatmiddeleeuwse edelen smeedden immers steeds sociale netwerken, deels uit noodzaak, deels uit zelfbehoud. We komen hier zo dadelijk op terug.

III had verscheidene opdrachten uitgevoerd voor Filips de Goede en Karel de Stoute).

40 SAB: Stadsrekening 1476-77, 35r. Deze 'boetes' werden, net als deze die de stad inde van andere politieke topfiguren in 1477, in de daaropvolgende jaren terugbetaald (SAB: Stadsrekening 1480-81, 182v; Stadsrekening 1481-82, 182r en Stadsrekening 1483-84, 54r).

41 Geirnaert N., 'Hof van Watervliet / Hof van Sint-Joris: bouwheer en verdere lotgevallen', in: S. Vandenberghe (ed.), *Het Hof van Watervliet in de Oude Burg van Brugge*, Brugge, 1983, pp. 11-18.

42 RAB: Burg van Brugge, 64, 72r-74v en Buylaert, 'Baenst, Jan III de', klm. 47. Over de geografie van Cadzand en de Brugse interesse in dit gebied, zie Gottschalk M., *Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, Dieren, 1983, II, pp. 72-77.

43 RAB: Burg van Brugge, 64, 110r/116v en Vershelde, 'Testament', p. 29.

Naast dit leenbezit in Oostkerke en Cadzand was Jan III de Baenst heer van Sint-Joris-ten-Distel, Beernem en Tillegem, titels die zijn zoon bij zijn dood op 18 maart 1486 zou erven. Jan IV had zelf al kleinere lenen te Oostkerke en Kaprijke in zijn bezit, maar het is duidelijk dat de heerlijkheid Middelburg een aanzienlijke versterking van de positie van de adellijke familie zou zijn.⁴⁴ Bovendien grensde één van de leengronden van Jan III de Baenst aan de heerlijkheid Middelburg, namelijk aan de brug bij Moerkerke over de Lieve waarvan een illustratie bewaard bleef n.a.v. een proces uit 1494.⁴⁵ Opvallend is dat Pieter Bladelin door persoonlijke bemiddeling de toestemming van Gent heeft bekommen om deze brug te laten bouwen.⁴⁶

Door een kasteel te midden van dit uitgestrekte leengebied te 'veroveren', zou de adellijke allure van zowel van Jan de Baenst als van Joost van Varsenare meer uitstraling krijgen. Beiden zouden zich door de verwerving van de heerlijkheid Middelburg als een echte 'princeps deus in terris' kunnen gedragen, met het luisterrijke kasteel als kroon op het werk. Hieruit kunnen we opmaken dat de symbolische uitstraling van het kasteel (zowel door zijn uniek karakter als door het feit dat het de erfenis van de machtige Pieter Bladelin was) en het uitzonderlijke karakter van de stad (een juridische enclave die de stadsheer bijna als vorst kon besturen) beide edelen naar zich toe zoog.

Middeleeuwse edelen kenmerken zich door hun voortdurende inspanningen om mooie dorpsheerlijkheden uit te bouwen en het onderscheid met de rest van de adel te onderstrepen.⁴⁷ Bovendien was leenbezit voor de adel onontbeerlijk. Het maakte een essentieel deel uit van de adellijke stand en was noodzakelijk voor haar onderhoud. Renten in natura voorzagen de edelman van een continue stroom

44 De familie De Baenst was afkomstig uit het noordelijk deel van het Brugse Vrije en had er een aanzienlijk patrimonium uitgebouwd; zie Buylaert, 'Sociale mobiliteit', *passim*.

45 RAG: Raad van Vlaanderen, 8684 (kaart in bijlage).

46 Buylaert F., *Crisis en continuïteit. De strategie van adellijke staatsfeodale families in de crisis van de late vijftiende eeuw in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden (1477-1492). Een vergelijkende case-study van de Vlaamse familie de Baenst en de Hollandse familie van Boschuyzen*, Gent, 2003 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), dl. I, p. 35.

47 Dumolyn J. & Van Tricht F., 'Adel en nobiliteringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status quaestionis', *Bijdragen en Mededelingen tot de Geschiedenis van de Nederlanden*, 115 (2000), p. 214.

levensmiddelen, die hij noodgedwongen diende te onderhouden. Bezitsbescherming en -accumulatie maakten dus een fundamenteel kenmerk uit van de middeleeuwse adel. Naast dit algemeen gedragspatroon, kunnen we de juridische strijd om de heerlijkheid Middelburg eveneens kaderen binnen de historiografie ontstane these van de ‘crisis van de late middeleeuwen’.⁴⁸ Door de economische depressie in de veertiende en vijftiende eeuw daalden de heerlijke inkomsten, met een algemene adellijke verarming tot gevolg.⁴⁹ Om in hun stijgende kosten te voorzien, dienden edelen op zoek te gaan naar nieuwe inkomsten, bij de vorst, of door de accumulatie van verschillende heerlijkheden. In de Vlaamse polderstreek wordt de economische crisis gekenmerkt door een vroege ontwikkeling van de korte termijnpacht gecombineerd met een bezitsconcentratie, waarbij een steeds kleiner wordende groep van steeds rijkere grondbezitters grond en kapitaal accumuleert.⁵⁰ Jan Dumolyn bestempelde deze economische veranderingen niet zozeer als een feodale crisis maar wel als een dynamische heroriëntatie van de adellijke stand.⁵¹ Naar de precieze financiële en economische toestand van Joost van Varsenare en Jan de Baenst hebben we jammer genoeg het raden, maar de drang van beide edelen naar hogere inkomsten en sociale erkenning is opvallend. Een rijke erfenis was in deze context zeker een welkome zaak. Verscheidene erfgenamen aasden op de vrijgekomen gelden, zelfs tot

48 ‘La grande dépression a sans doute été pour la noblesse européenne le choc le plus violent qu’elle ait jamais subi’; Bois G., *La grande dépression médiévale (XIVe-XVe siècles): le précédent d’une crise systémique*, Parijs, 2000, p. 114. Zie ook de recente synthese van Morsel J., *L’aristocratie médiévale (Ve-XVe siècle)*, Parijs, 2004, pp. 279-299.

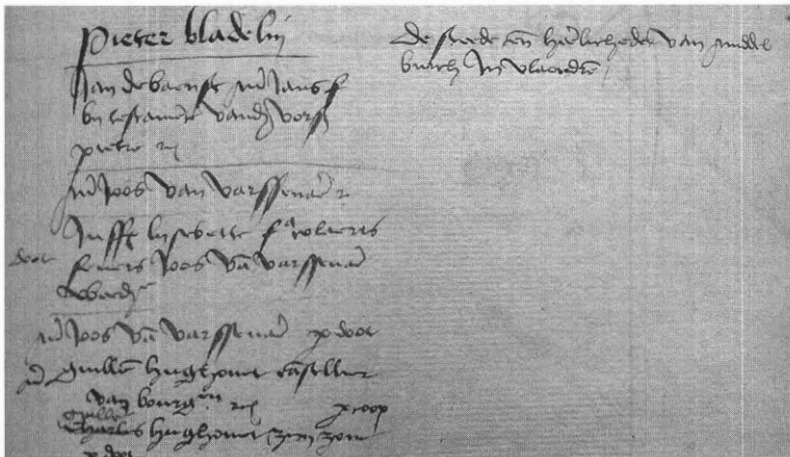
49 Dumolyn J. & Van Tricht F., ‘De economische positie van de laatmiddeleeuwse Vlaamse adel: enkele trends’, *HGG*, 137 (2000), nrs. 1-2, pp. 10-20.

50 Over deze laatmiddeleeuwse crisis: Thoen E., ‘Social agrosystems’ as an economic concept to explain regional differences. An essay taking the former county of Flanders as an example (Middle Ages-19th century)’, in: B. Van Bavel & P. Hoppenbrouwers (eds.), *Landholding and land transfer in the North Sea area (late Middle Ages-19th century)*, Turnhout, 2004, pp. 53-57 en Thoen E. & Soens T., ‘The origins of leaseholding in the former county of Flanders’, in: B. Van Bavel & P. Schofield (eds.), *The development of leasehold in north west Europe, c. 1200-1600*, Turnhout, ter perse.

51 Dumolyn J., *Staatsvorming en vorstelijke ambtenaren in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)*, Leuven, 2003, pp. 158-165 en Boone M., ‘Une famille au service de l’état bourguignon naissant. Roland et Jean d’Uutkerke, nobles flamands dans l’entourage de Philippe le Bon’, *Revue du Nord*, 77 (1995), pp. 233-255.

lang na de dood van Pieter Bladelin.⁵² Via Middelburg trachtte Joost van Varsenare duidelijk op te klimmen op de adellijke ladder, en na het juridische fiasco, dat hem uiteindelijk toch een aanzienlijke duit zou opleveren, bekwam hij zijn sociale opgang dan maar noodgedwongen via de beproefde weg van vorstelijke erkenning. Zo kon hij zich handhaven aan het adellijke firmament. Verder zullen we opmerken dat ook Jan de Baenst nog steeds hunkerde naar opwaartse sociale mobiliteit.

Uit de casus Middelburg kunnen we wel als nuance aan het heersende discours over de crisis van de adel aanbrengen dat beide edelen hun sociale opgang eerst via de verwerving van een heerlijkheid, en dan pas via een functie bij het groeiende staatsapparaat probeerden te bekomen. Het bezit van een heerlijkheid betekende een vaste bron van inkomsten en een stevige lokale machtsbasis. Een politieke carrière in dienst van de vorst was, gezien de opstandige traditie van de Vlamingen, de grillige levensloop van de vorst en het onvoorspelbare

De lijdensweg van 'de steede ende heerlicheide' van Middelburg, volgens het leenboek van de Burg van Brugge (Brugge, Rijksarchief, Burg van Brugge, 64, 93r).

52 In 1479 en 1486 bijvoorbeeld klopten de erfgenamen aan bij de rekenkamer van Rijsel met de eis tot uitbetaling van verdwenen rekeningen van Pieter Bladelin, die ze nochtans goed gezocht hadden 'es contires ou coffres la ou les papiers et lettres sont encloz' (ADN: B 17729, map 'Auditions des comptables' (1479) en B 17749, map 'Bladelin' (1486)). In 1478 eiste de bekende kroniekschrijver Olivier de la Marche voor de Brugse schepenbank nog schulden van Pieter Bladelin op (SAB: Memoriaal van de Camere, 1478, 11r-12r).

karakter van politiek, een veel riskantere investering. Het aureool rond de heerlijkheid Middelburg blonk duidelijk feller.

Guillaume Hugonet, heer van Middelburg (1476-1477)

In 1475 haalde Joost van Varsenare dan wel zijn slag thuis voor de rechtbank, het bleek achteraf maar een Pyrrusoverwinning. Kanselier Guillaume Hugonet kocht het jaar erop de inkomsten, het kasteel en het prestige van de heerlijkheid Middelburg. Hertog Karel de Stoute stemde uiteraard in met deze koop – Hugonet was diens vertrouweling – en Middelburg diende, omwille van zijn relatieve onafhankelijkheid, dicht bij de kroon te blijven. Op 20 juni 1476 bevestigde de hertog zijn kanselier in het recht op de heerlijkheid, de stad en het kasteel van Middelburg. De hertog bekrachtigde eveneens de privileges van de koperslagers die Pieter Bladelin in zijn stad had gehuisvest⁵³, net als die van de stapelplaats van Noord-Engelse wol.⁵⁴ Guillaume Hugonet betaalde daarop zijn verheffingsgeld (een tiende van het bedrag dat hij aan Joost van Varsenare had betaald) maar na zijn dood een jaar later stond Maria van Bourgondië aan zijn weduwe (Louise de Layé) toe dat dat bedrag met de helft verminderd werd, ‘pour consideracion des grans, notables et loyaulx services que le dit feu seigneur a faiz parci devant tant a feu monseigneur le duc Charles son pere, que Dieu absoille, comme a la dicte dame’.⁵⁵

Deze vermelding getuigt van de bevoorrechte positie van Guillaume Hugonet (1430-1477) in het Bourgondische staatsapparaat. Op het tijdstip van de verkoop van de heerlijkheid Middelburg

53 Paravicini W., ‘Zur Biographie von Guillaume Hugonet, Kanzler Herzog Karls des Kühnen’, in: *Festschrift für Hermann Heimpel*, Göttingen, 1972, II, pp. 443-481; herdrukt in: W. Paravicini, *Menschen am Hof der Herzöge von Burgund. Gesammelte Aufsätze, herausgegeben von K. Krüger, H. Kruse und A. Ranft*, Stuttgart, 2002, pp. 124-125.

54 Visser-Fuchs L., ‘Edward IV’s grants of privileges to people and places in the Low Countries, 1472-1478’, *Publications du Centre Européen d’Études Bourguignonnes (XIVe – XVIe s.)*, 44 (2004), p. 157.

55 ARA: Rk. 13709, 63v en ADN: B 2112, nr. 68070. Verkorte inhoud bij Flammang V., ‘Compte de tutelle de Loyse de Layé, veuve du chancelier Hugonet, 1479’, *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis (HKCG)*, 169 (2003), p. 151.

was hij zowat de belangrijkste politicus van zijn generatie.⁵⁶ Voornamelijk zijn directe vertrouwensband met hertog Karel de Stoute maakte hem uiterst invloedrijk, misschien was zijn politieke invloed, *mutatis mutandis*, belangrijker dan die van Pieter Bladelin onder hertog Filips de Goede. Guillaume Hugonet was, net als Pieter Bladelin, een *self-made-man*, zij het dat die laatste voor een homogeen financiële en Guillaume Hugonet voor een heterogene juridisch-administratieve carrière koos.⁵⁷ Hij was afkomstig uit Mâcon, waar hij, net als een aantal familieleden, in het stadsbestuur had gezeteld. Als intelligent en universitair geschoold jurist trad hij in 1455 toe tot de Bourgondische administratie, maar hij verbleef ook aan het hof van de hertog van Bourbon. Het is echter pas met de machtsovername door Karel de Stoute in 1465, en diens opvolging als hertog twee jaar later, dat Guillaume Hugonet gestaag naar de top van de Bourgondische politiek kroop. Zijn hunkering naar sociale erkenning uitte zich reeds in zijn huwelijk met Louise de Layé, telg uit een adellijk geslacht uit de Beaujolais in 1467. In mei 1471, op amper zes jaar tijd dus, schopte hij het reeds tot kanselier, het hoofd van de Bourgondische administratie, waar hij Pierre de Goux opvolgde. Hugonet werd de politieke levensgezel van de hertog, die hem in 1471 ook ridderde en systematisch beloonde met heerlijke titels (heer van Mâcon, Espasse, Liz, enzovoort), die Hugonet ook zelf kocht (zoals het burggraafschap van Ieper in 1474).

Net als vele andere Bourgondische topfunctionarissen van zijn generatie, zocht Hugonets systematische kapitaalsaccumulatie (wedde, verloning, giften enzovoort⁵⁸) een veruiterlijking in de groei van een aanzienlijk bezit. Aanvankelijk verzamelde Hugonet zijn bezit voornamelijk rond Mâcon. Zoals Pieter Bladelin had hij er ook een persoonlijk prestigeproject, namelijk de heerlijkheid Saillant, waarvan

56 Een korte biografie vindt men in Paravicini, 'Zur biographie', pp. 112-115 en in Cockshaw P., *Le personnel de la chancellerie de Bourgogne-Flandre sous les ducs de Bourgogne de la maison de Valois (1384-1477)*, Kortrijk, 1982, pp. 52-53.

57 Dumolyn J., 'Een typologie van de carrières van het hogere personeel van de hertogen van Bourgondië in het graafschap Vlaanderen (1419-1477)', *Handelingen der Koninklijke Zuid-Nederlandse maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, LVII (2004), pp. 261-267.

58 Uit de 'recette générale de Flandres' ontving hij in 1476 bijvoorbeeld 4876 lb. 16 s. par. (ADN: B 4119, 46r).

hij het kasteel met het nodige prestige restaureerde.⁵⁹ In zijn politiek actiefste jaren (1470-76) bouwde Guillaume Hugonet stelselmatig ook in Vlaanderen een aanzienlijk vermogen op, bekend is bijvoorbeeld zijn immense collectie boeken en tapijten. Hij was simpelweg schatrijk.⁶⁰ Hij kocht talrijke residenties (verscheidene huizen te Mechelen, Brugge en Brussel), met de heerlijkheid Middelburg als parel op de kroon.⁶¹ Door de koop van een heus kasteel in Vlaanderen investeerde Guillaume Hugonet duidelijk ook in symbolisch prestige, en bezegelde hij definitief zijn status als edelman. Opvallend is dat Guillaume Hugonet, net als Pieter Bladelin, het economische surplus en de algemene stadsontwikkeling van Middelburg trachtte te bevorderen. In 1476 lokte hij een ‘couroyeur de sayes’ naar het stadje met een lening van 40 lb. gr. die hij systematisch diende terug te betalen.⁶² Ook twaalf tapijtwevers emigreerden naar het stadje, ‘ausquelz mondit feu seigneur presta a chacun huit livres de gros pour en estre remboursé par quatre gros sur chacune saye qu’ilz feroient ou dit Middelbourg’. In totaal pompte Hugonet op die manier circa 170 lb. gr. in de saainijverheid van zijn stadje. Het hierdoor verhoogde economische potentieel van Middelburg straalde ongetwijfeld af op zijn heer.

Aangezien Hugonets carrière volledig steunde op zijn band met Karel de Stoute, werd de dood van zijn broodheer ook hem fataal. De Bourgondische hertog heeft in zijn beleid immers steeds de centralistische kaart getrokken, voornamelijk met het oog op de uitbreiding van het Bourgondische territorium. Zijn oorlogen deden grote sommen geld uit Vlaanderen wegvloeien, zonder dat de onderdanen poli-

59 Bartier J., *Légistes et gens de finances au XVe siècle. Les conseillers des ducs de Bourgogne Philippe le Bon et Charles le Téméraire*, Brussel, 1955, p. 240.

60 Alleen al de verkoop van zijn tapijtencollectie na zijn dood leverde de erfgenamen 1046 lb. 18 s. 6 d. van 56 gr. op; Pinchart A., ‘La fabrication de la tapisserie de haute-lisse à Middelbourg en Flandre’, *HGG*, 32 (1881-1882), p. 396. Een beschrijving van zijn bezit: Flammang, ‘Compte’, pp. 61-71. De lijst van zijn boekenbezit werd ook apart gepubliceerd door Paravicini A. & Paravicini W., ‘L’arsenal intellectuel d’un homme de pouvoir. Les livres de Guillaume Hugonet, chancelier de Bourgogne’, in: D. Boutet & J. Verger (eds.), *Penser le pouvoir au Moyen Age (VIIIe-XVe siècle). Etudes d’histoire et de littérature offertes à Françoise Autrand*, Parijs, 2000, pp. 261-325 en door Derolez A., Victor B. & Klein J.-W., *Corpus catalogorum Belgii: the medieval booklists of the Southern Low Countries. 4: Provinces of Brabant and Hainault*, Brussel, 2001, pp. 376-385.

61 Volledige opsomming van zijn bezit bij Paravicini, ‘Zur Biographie’, pp. 121-125.

62 Pinchart, ‘La fabrication’, pp. 396-397 en Flammang, ‘Compte’, pp. 107-108.

tiek beter behandeld werden. Op 5 januari 1477 sneuvelde de hertog te Nancy, waarna te Gent de verantwoordelijken voor diens politiek op het matje werden geroepen. Dat Hugonet, die, als ideoloog van Karel de Stoute, persoonlijk nog de macht van de Vlaamse steden had verketterd⁶³, in maart 1477 geviseerd werd door de Staten-Generaal van de Nederlanden, die de zwakte van het centraal gezag uitbuiten om Karels centralistische politiek ongedaan te maken, wekt daarom amper verwondering. De Staten namen Hugonet gevangen en veroordeelden hem na een dubieus proces wegens landverraad. In de gewelddadigste fase van de opstand stelden de Vlaamse Staten, met enige zin voor symboliek, op witte donderdag (3 april 1477), Guillaume Hugonet terecht, samen met een andere loyale vertrouwen-
 ling van de hertog, Guy de Brimeu, heer van Humbercourt.⁶⁴

Bijna als een visionair had Guillaume Hugonet een maand voor de dood van de hertog zijn testament te Mechelen opgesteld (5 december 1476).⁶⁵ Zijn broer Philibert (kardinaal van Mâcon), Jean de Noseret (kanunnik te Mâcon), Jean III Gros (neef van Hugonet) en Anthoine de Lugny waren de uitvoerders van het testament. Net als het testament van Pieter Bladelin bevat het document tal van legaten aan kerken, missen en funeraire fundaties, onder andere 100 lb. gr. aan de kerk van Middelburg en de opdracht voor verscheidene

63 Bartier J., 'Un discours du chancelier Hugonet aux Etats Généraux en 1473', *HKCG*, CVII (1942), pp. 127-156; Vanderjagt A., 'Frans-Bourgonidische geleerde politici in de vijftiende eeuw', *Theoretische geschiedenis*, 16 (1989), nr. 4, pp. 403-419 en *idem*, 'Burgundian political ideas between Laurentius Pignon and Guillaume Hugonet', *Fifteenth-century studies*, 9 (1984), pp. 197-213.

64 Boone M., 'La justice en spectacle. La justice urbaine en Flandre et la crise du pouvoir « bourguignon » (1477-1488)', *Revue Historique*, 125 (2003), nr. 625, pp. 43-65; Paillard C., *Le procès du chancelier Hugonet et du seigneur d'Humbercourt*, Brussel, 1881; Paravicini W., *Guy de Brimeu. Der burgundische Staat und seine adlige Führungsschicht unter Karl dem Kühnen*, Bonn, 1975, pp. 450-492; Cuvelier J., m.m.v. Dhondt J. & Doehaerd R., *Actes des états généraux des anciens Pays-Bas (actes de 1427 à 1477)*, Brussel, 1948, pp. 283-287 en Smagge L., '3 avril 1477: l'exécution du chancelier Hugonet et du sire de Humbercourt. Mécanismes compassionnels et rhétorique de l'émotion dans le plaidoyer de Marie de Bourgogne' in: E. Lecuppre-Desjardin & A.-L. Van Bruaene (eds.), *Emotions in the heart of the city (14th-16th century)*, Turnhout, 2005, pp. 177-196. Over de algemene context van 1477: Blockmans W. (ed.), *1477. Het algemene en de gewestelijke privileges van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden*, (Standen en Landen, LXXX) Kortrijk-Heule, 1985.

65 Bewaard te Parijs en uitgegeven door Paravicini, 'Zur Biographie', pp. 131-142.

missen aldaar.⁶⁶ ‘Pour soubstenir son estat durant le cours de sa vie’, mocht zijn weduwe in het kasteel te Middelburg blijven wonen (ze stierf in Ieper op 7 oktober 1506), maar ze mocht zelf kiezen waar ze na Hugonets dood zou verblijven. Zijn erfenis diende in een ‘Zuid-Nederlands’ deel (de heerlijkheid Middelburg, de functie van amman van Aardenburgambacht en de huizen te Brugge, Brussel en Mechelen) en in een Bourgondisch deel (de erflanden rond Mâcon en bezittingen in Frankrijk) te worden gesplitst wanneer zijn jongste zoon Willem de leeftijd van 18 jaar zou bereiken. De oudste zoon, Karel, mocht kiezen welk deel hij zou erven. Dat zou dus in 1493 moeten gebeuren.⁶⁷

De voogdij van Louise de Layé (1477-1483)

Maar de Vlaamse opstandigheid stak een stokje in de wielen. Guillaume Hugonet stierf op het schavot. Nadat de volkswoede tegen het beleid van Karel de Stoute geluwd was, lieten de Vlaamse steden de familie Hugonet echter ongemoeid. De minderjarige Karel Hugonet erfde de titels van zijn vader in Frankrijk en Vlaanderen.⁶⁸ Hij werd dus de nieuwe heer van Middelburg.⁶⁹ Zijn vader had getesteerd dat zijn echtgenote Louise de Layé de erfenis zou beheren als voogd van de kinderen, maar ze verbleef in 1477 in diens veiligere Mechelse woonst.⁷⁰ Op dat ogenblik bestuurde Cornelis Metteneye, ‘bailli des fiez de Middelbourg’, het kasteel in naam van Louise de

66 Over de symboliek van graffundaties: Dumolyn J. & Moermans K., ‘Distinctie en memorie. Symbolische investeringen in de eeuwigheid door laatmiddeleeuwse hoge ambtenaren in het graafschap Vlaanderen’, *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 116 (2003), pp. 332-349; Chiffolleau J., *La comptabilité de l’au-delà: les hommes, la mort et la religion dans la région d’Avignon à la fin du Moyen Age (vers 1320-vers 1480)*, Rome, 1980 en Boone M., ‘Un grand commis de l’Etat burgundo-habsbourgeois face à la mort: le testament et la sépulture de Pierre Lanchals (Bruges, 1488)’, in: J.-M. Duvosquel, A. Kelders & A. Vanrie (eds.), *Aspects de la vie culturelle dans les Pays-Bas bourguignons et habsbourgeois*, Brussel, 2006, ter perse.

67 Paravicini, ‘Zur Biographie’, p. 129.

68 Op 6 mei 1477 bepaalde de Franse koning Louis XI dat Hugonets erfgenamen vrij over hun Franse bezittingen mochten beschikken: Ph. de Commynes, *Mémoires*, N. Lenglet du Fresnoy (ed.), Parijs, 1747, III, p. 513.

69 Hij betaalde het verheffingsgeld op 26 mei 1477 (ARA: Rk. 13791, 1r en Flammang, ‘Compte’, p. 130).

70 *Ibidem*, p. 52.

Layé. Op 25 juni 1478 bijvoorbeeld maakte hij een som over aan voogdes Louise, 'pour le reste de son compte qu'il a rendu a cause du dit bailliage des fiefs d'un an'.⁷¹ Cornelis Metteneye, zoon van Christoffel, werkte reeds in 1476 in dienst van Guillaume I Hugonet, en lijkt na zijn dood de 'kasteelheer ad interim' te zijn geweest.⁷² In 1476 was hij bovendien burgemeester van de *commune* van het Brugse Vrije.⁷³ In 1477, 1479 en 1480 zou hij als schepen van het Brugse Vrije aangesteld worden.⁷⁴ Dat gebeurde, volgens het nieuwe Brugse privilege van 21 april 1477, twee weken na de inauguratie van de Brugse schepenbank; rond 15 september dus.⁷⁵ Pieter van der Muelen was de klerk van Cornelis Metteneye. In 1479 vervaardigde hij een leenboek voor Karel Hugonet, dat bewaard bleef.⁷⁶ Ook het ander financieel en juridisch personeel van Guillaume Hugonet bleef in functie. Maria van Bourgondië gaf in juli 1477 aan de rekenkamer van Rijsel de opdracht om van hen de eed van trouw af te nemen, in de eerste plaats van de ontvanger van Middelburg, Jan de Meyere. Hij diende de ontvangsten te Middelburg te innen voor de erfgenamen van Guillaume Hugonet.⁷⁷ Hij zou later door de Grote Raad aangewezen worden als beheerder van Hugonets goederen (zie verder).⁷⁸ Het lijkt ernaar dat de vernoemde personen het dagelijkse bestuur van

71 *Ibidem*, p. 98.

72 Zoals hij zelf verklaarde in een kwitantie voor Louise: *ibidem*, p. 151.

73 RAB: Brugse Vrije (BV), Registers, 212, 13r.

74 De schepenlijsten van het Brugse Vrije werden uitgegeven door Priem F., *Documents extraits du dépôt des archives de la Flandre-occidentale à Bruges. Deuxième série*, Brugge, 1850, dln. 7 en 8. Deze uitgave is echter aan grondige herziening toe. We verifieerden de carrière van Cornelis Metteneye aan de hand van de rekeningen van het Brugse Vrije in het RAB.

75 Gilliodts-Van Severen L., *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, Brugge, 1885, VI, p. 147. Zie ook Blockmans W., *De volksvertegenwoordiging in Vlaanderen in de overgang van Middeleeuwen naar nieuwe tijden (1384-1506)*, Brussel, 1978, pp. 88-90 en Huys E., 'Kasselrij van het Brugse Vrije (ca. 1000-1795)', in: W. Prevenier & B. Augustyn (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795*, Brussel, 1997, pp. 461-478.

76 RAG: Middelburg, 3: leenregister 'van de manscepen gehouden van edelen ende weerden joncheere Karels Hugonet, heere van Saillant, van Espoise ende van Middelburch in Vlaendren als van sijnen hove van Middelburch [...] gemaect ende geordineert bij Pieter van der Muelen als clerc van denzelven hove int jaer 1479'. Zie ook Martens, *Pieter Bladelin*, p. 39.

77 ADN: B 17725, map 'Saillant': 'au prouffit de la dame de Saillant et ses enfans, heritiers du dit feu chancelier'.

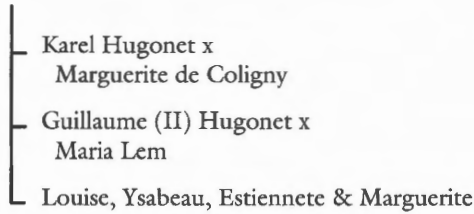
78 Flammang, 'Compte', pp. 106-107.

Middelburg waarnamen in deze periode. We dienen wel nog op te merken dat we Cornelis Metteneye fs. Christoffel, die met Margriete van der Beke gehuwd was⁷⁹, niet mogen verwarren met zijn naamgenoot Cornelis Metteneye fs. Jan, die in deze periode *persona non grata* was in Brugge. Hij koos in de opstand tegen de vorst de kant van die laatste en zou in 1490, na de Brugse overgave, door Maximiliaan van Oostenrijk als schout van Brugge aangesteld worden om in de stad opnieuw orde op zaken te stellen.⁸⁰

79 Gailliard J., *Bruges et le franc ou leur magistrature et leur noblesse, avec des données historiques et généalogiques sur chaque famille*, Brugge, 1857, I, p. 171.

80 Cornelis Metteneye fs. Jan kwam meermaals in aanvaring met de Brugse magistraat in de tijd dat deze in opstand kwam tegen Maximiliaan van Oostenrijk. Reeds in 1479-1480 procedeerde de stad Brugge tegen hem (SAB: Stadsrekening 1479-80, 169r). Op 20 maart 1484 werd hij voor zes weken opgesloten te Brugge (Despars N., *Cronycke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen*, J. de Jonghe (ed.), Brugge, 1840, IV, p. 240). Deze vernedering door de Brugse schepenbank van 1483 klaagde hij in 1486 aan voor de Grote Raad, voor 'pluiseurs injures et extorcions par eulx a lui faictes sans cause et sans raison' (ARA: Grote Raad, procesbundels tot 1504, nr. 79). Hij ontving hiervoor in maart 1486 een schadevergoeding van 7 lb. 10 s. gr. van de stad Brugge (SAB: Stadsrekening 1485-86, 167v). In 1488 vluchtte hij de stad uit. Hij keerde terug op 1 mei 1490 toen Albrecht van Saksen, die Brugge veroverd had, hem tot schout benoemde (SAB: Cartularium Groenenboek B, 85r-v). Op 7 mei 1490 sloeg Engelbert van Nassau hem, in naam van Maximiliaan, tot ridder (Gailliard, *Bruges et le Franc*, I, p. 162). Maar bij zijn eedaflegging op 12 mei 1490 protesteerden Lodewijk van Gruuthuse en Karel van Halewyn erg heftig tegen zijn benoeming. Op 17 mei werd hij dan toch als schout aanvaard (Despars, *Cronycke*, IV, pp. 455-6). Op 24 juli diende hij de stad echter weer te verlaten omdat Joris Pikavet de macht overnam (Despars, *Cronycke*, IV, p. 462 en ARA: Rk. 13782, 16r: hij vluchtte naar Damme met een lijfwacht). Na de Vrede van Damme van december 1490 diende hij, in naam van de vorst, alweer de rust in de stad te herstellen. Hij diende zich wel met een lijfwacht door de stad te verplaatsen (SAB: Stadsrekening december 1490-91, 150r en ARA: Rk. 13782, 16r-v). Kortom, Cornelis Metteneye fs Jan zou in zijn latere carrière radicaal de hertogelijke kant in het politieke conflict om de macht in Vlaanderen kiezen, in tegenstelling tot zijn naamgenoot.

Guillaume (I) Hugonet x Louise de Layé
(hertrouwd in 1479 met Jean Oderne)

Het nageslacht van Guillaume (I) Hugonet⁸¹

Echter, reeds kort na de dood van hertog Karel de Stoute én nog voor de terechtstelling van Hugonet werd het kasteel van Middelburg door het nieuwe Brugse stadsbestuur gevisieerd. Dat stadsbestuur bestond (net als het stadsbestuur te Gent dat Guillaume Hugonet op 6 april 1477 terechtstelde) uit een particularistische coalitie van de top van de ambachten en stedelijke handeslites die de centralistische politiek van Karel de Stoute en zijn ambtenaren ongedaan wilde maken.⁸² Op 20 maart 1477 stuurde de ‘lieutenant van der casteele’, Cornelis Metteneye, een ‘motalen busse met twee motalen cameran’ en een tiental kleinere schiettuigen (‘serpentina’) naar Brugge, om er te dienen in het Brugse stadsleger dat onder leiding stond van de belangrijkste edelman van de stad, Lodewijk van Gruuthuse.⁸³ Te Brugge schilderde Fransoys van de Pitte, onlangs vereenzelvigd met de zogenaamde ‘Meester van de Lucialegende’, de ‘serpentina’ in het rood.⁸⁴ Het Brugse stadswapen op het oorlogstuig diende symbolisch aan te tonen dat de kanonnen geen bezit meer waren van de

81 Naar Paravicini, ‘Zur Biographie’, 130-131.

82 In ons doctoraatsonderzoek naar de opstanden van de steden Gent en Brugge tegen Maximiliaan van Oostenrijk komen we uitgebreid op deze problematiek terug.

83 SAB: Politieke Oorkonden, nr. 1151. Over het Brugse stadsleger in de vijftiende eeuw: Tanghe J., *De Brugse stadsmilitie in de vijftiende eeuw*, Gent, 2005 (onuitgegeven licentiaatverhandeling).

84 ‘Ende die verwapent metter stede wapenen’ (SAB: Stadsrekening 1476-77, 149r; uitgegeven door Janssens A., ‘De meesters van de Lucia- en de Ursulalegende. Een poging tot identificatie’, *HGG*, 141 (2004), p. 317).

gehate Guillaume Hugonet. Ze dienden nu in het stedelijke leger dat Hugonets politiek bestreed. Enige ironie was de Bruggelingen niet vreemd.

Het is moeilijk te achterhalen of Cornelis Metteneye dit kanon vrijwillig aan de stad Brugge schonk om een mogelijke bezetting van het kasteel af te kopen. Of dwong de stad Guillaume Hugonet een kanon af te staan om de oorlog tegen de Fransen te ondersteunen, een oorlog die de kanselier in de hand gewerkt had? Hoe dan ook, meer dan het vernoemde militaire materieel werd aan de nieuwe bewindvoerders te Brugge niet afgestaan. Het kasteel werd wel voorzien van drie à vier door Louise de Layé betaalde wachters in april-september 1477 waarover kapitein Cornelis Metteneye het bevel voerde.⁸⁵ Dat Cornelis Metteneye over militaire kwaliteiten beschikte, blijkt uit het verdere verloop van het verhaal en uit het feit dat hij in 1477, in opdracht van de stad Brugge, meermaals op de Vlaamse statenvergaderingen met Gent zou onderhandelen over de te volgen tactiek in de oorlog tegen Frankrijk.⁸⁶ Maar voor het overige functioneerde de heerlijkheid Middelburg als voorheen, dat merken we ook aan de reeds geciteerde brief van Maria van Bourgondië waarin ze vraagt om van het personeel de eed af te nemen. Daarmee normaliseerde ze de politieke en administratieve situatie in de heerlijkheid. Afrondend kunnen we stellen dat Cornelis Metteneye in het onzekere jaar 1477 schipperde tussen de stad Brugge en de voogdes van het kasteel door enerzijds de stad Middelburg in naam van de familie Hugonet te beheren en anderzijds zijn militaire kwaliteiten in dienst van de stad Brugge te stellen.

Maar de heerlijkheid Middelburg werd niet enkel 'militair' gevijsd. Tien dagen na de overhandiging van het kanon, op 30 maart 1477, schonk de kersverse gravin Maria een nieuw privilege aan de stad Brugge. In dit charter gaat ze quasi volledig op de opstandige eisen van de Bruggelingen in; Maria was in deze periode immers te zwak om tegen de stedelijke politiek in te gaan. Het charter voert de Brugse eis uit die stelt dat Middelburg voortaan 'onder onse voor-

85 Flammang, 'Compte', pp. 127, 131 en 133: 3 soldaten ontvangen loon voor de periode 1 mei tot en met 11 september 1477.

86 Blockmans W. (ed.), *Handelingen van de leden en van de staten van Vlaanderen. Regering van Maria van Bourgondië en Filips de Schone (1477-1506)*, Brussel, 1973, I, pp. 29 en 31.

seijde stede van Brugge' ressorteerde.⁸⁷ Dit betekende dat Brugge het juridische hoofd van Middelburg werd, waardoor de Brugse schepenenbank processen voor de schepenen van Middelburg aan hun bevoegdheid mocht onttrekken. Met deze maatregel tastte de stad Brugge, met instemming van de gravin, voor het eerst de juridische uitzonderingspositie van Middelburg aan. Kort erna viel die 'eer' ook de andere steden van het Brugse Vrije te beurt. Op 9 april 1477 besliste Maria, alweer onder de moordende druk van de Bruggelingen, dat het Brugse Vrije haar autonome politieke macht kwijt raakte. Voortaan telde het graafschap Vlaanderen maar drie politieke leden meer, Gent, Brugge en Ieper.⁸⁸ Kortom, Middelburg, en de streek rond de heerlijkheid, raakten langzaam maar zeker in de Brugse invloedssfeer, een tendens die zich in de jaren 1480 nog zal doorzetten. Daar komen we later op terug. Concluderend kunnen we alvast stellen dat de heerlijkheid Middelburg in tegenstelling tot zijn voormalige kasteelheer, het turbulente jaar '1477' relatief goed doorstaan heeft.

In mei 1479 hertrouwde weduwe Louise de Layé echter met Jean Oderne, een klerk van haar overleden man, maar die het ondertussen tot schildknaap van aartshertog Maximiliaan had geschopt. Het huwelijk veroorzaakte hevige furore omdat Louise beneden haar stand zou getrouwd zijn.⁸⁹ Één van de gevolgen hiervan was alweer een juridische tweestrijd voor de Grote Raad, met als inzet de erfenis van Pieter Bladelin en Guillaume Hugonet. De zonen van Guillaume Hugonet verweten hun moeder en stiefvader in juni 1479 de goederen uit het testament van hun vader slecht beheerd te hebben. Jean Oderne zou zich Hugonets goederen toegeëigend hebben 'en les donnant, vendant et distribuant tout ainsi que s'ils eussent esté siens'.⁹⁰ En bovendien stelde het testament van Guillaume Hugonet dat, indien ze hertrouwde, Louise onmiddellijk het voogdschap over de kinderen zou verliezen aan Philibert Hugonet, broer van

87 Uitgegeven door Gilliodts-Van Severen L. (ed.), *Coutume de la ville de Bruges*, Brussel, 1908, II, p. 93.

88 Prevenier W., 'Réalité et histoire. Le quatrième membre de Flandre', *Revue du Nord*, 43 (1961), p. 6.

89 Flammang, 'Compte', p. 56: sinds 1473 was hij samen met Jacob Heyman lid van de 'dépense ordinaire' van het 'hostel' van Karel de Stoute.

90 Galesloot L., 'Quelques renseignements concernant la famille du chancelier Hugonet', *HGG*, 32 (1881-1882), pp. 358-372.

Guillaume en bisschop van Mâcon, en Jean Noseret, een vertrouwen-
ling van die laatste.⁹¹

Het proces dat de minderjarige zonen van Guillaume Hugonet
tegen hun moeder inspanden, werd gesteund door de uitvoerders van
diens testament (Philibert Hugonet en Jean Noseret) en de netwer-
ken van de overleden kanselier, waaronder de bisschop van Doornik,
Ferry de Clugny, en de voormalige audiencier van de hertog, Jean
Gros (beiden waren verwant met de familie Hugonet⁹²). De aankla-
gers hoopten via het proces de verloedering van het bezit van hun
overleden vriend te vrijwaren, en er uiteraard de vruchten van te dra-
gen. Opmerkelijk is dat zelfs Maria van Bourgondië en Maximiliaan
van Oostenrijk dit netwerk steunden. Ongetwijfeld omdat Ferry de
Clugny en anderen nog een belangrijke functie aan het hof uitoefen-
den, maar het vorstenpaar interesseerde zich ook uit eigenbelang voor
de zaak. Door zich met de rechtszaak te bemoeien, konden ze ener-
zijds hun netwerken bevoordelen, maar anderzijds ook rechtstreeks
intervenieren in het bestuur van de heerlijkheid. Het gevaar van een
onbeïnvloedbare politiek die door het nieuwe koppel Jean Oderne en
Louise de Layé over de heerlijkheid zou gevoerd worden, diende de
vorst snel te bezweren. Maximiliaan verkoos uiteraard een directe
controle van de heerlijkheid door zijn netwerken.

Maximiliaan en Maria gaven in juni 1479 een onderzoekscommis-
sie de opdracht de staat van Hugonets erfenis na te gaan.⁹³ Deze com-
missie diende de nagelaten goederen te inventariseren, het reeds
verkochte bezit op te sporen en alle kwitanties van de uitgaven op
basis van de opbrengst te verzamelen. Enkel de inventaris van
Hugonets goederen te Mechelen en een lijst met kwitanties bleef
bewaard en werd recent uitgegeven.⁹⁴ In deze rekening staat te lezen
dat er een inventaris van de goederen uit Middelburg heeft bestaan,
maar deze is verdwenen.⁹⁵ Waarschijnlijk was maar een klein deel van

91 Paravicini, 'Zur Biographie', p. 141.

92 *Ibidem*, p. 127. Over de carrière van beide personen, zie aldaar.

93 Opdracht uitgegeven door Flammang, 'Compte', pp. 73-74.

94 ARA: Rk. 50698. Flammang, 'Compte', pp. 76-152.

95 *Ibidem*, p. 94 : 'la dicte dame de Saillant après le trespas de mondit feu seigneur son mary a fait faire inventoire ou chastel de Middelbourg des licits, canlits, draps, linges, buffets, coffres, scabelles, chayeres, tables, bancs, caudrelas, estaing et artilerie estans oudit chastel le quel inventoire elle rend cy et entend icellui furnir en defalquant ce que en a esté vendu pour paier les debtes'. Ook van Hugonets huis

de inboedel van het kasteel verkocht, want de verkoop had maar circa 16 lb. gr. opgebracht. In het uitgegeven document vinden we wel sporen van roerende en onroerende goederen terug die tot de heerlijkheid Middelburg hadden behoord, maar nu verkocht waren. Daaronder verscheidene renten op de heerlijkheid en een opsomming van tientallen tapijten die het kasteel sierden, en die, zoniet verkocht, beheerd werden door Maarten Lem, Brugs handelaar, financieel ambtenaar van Maximiliaan van Oostenrijk en de latere schoonvader van Guillaume II Hugonet (zie verder).⁹⁶

Uiteindelijk zal de Grote Raad op 22 januari 1480 Louise de Layé van haar voogdschap ontslaan.⁹⁷ Louise procedeerde echter voort en verdedigde dat een deel van de goederen diende verkocht te worden om schulden van haar overleden echtgenoot te betalen 'et surtout pour sauver la seigneurie de Middelbourg'. De weduwe stelde voor de goederen te delen. De helft kwam de voogden toe, de andere helft haar. Op 12 februari 1482 ging de Grote Raad hiermee akkoord – ondertussen was haar tweede echtgenoot overgelopen naar de Franse koning Louis XI.⁹⁸ De Vlaamse goederen van Guillaume I Hugonet, waaronder de heerlijkheid Middelburg, dienden voortaan beheerd te worden door de Bruggelingen Jan de Meyere en Jacob Heyman. Jan de Meyere was reeds ontvanger van Middelburg (zie hoger). Jacob Heyman was klerk van Jean Gros, één van de sterkhouders van het netwerk van Philibert Hugonet, en achtereenvolgens secretaris van hertog Karel de Stoute, hertogin Maria en aartshertog Maximiliaan.⁹⁹ In 1481 duikt hij zelfs als 'raadsheer' van Maximiliaan op.¹⁰⁰ De netwerken van Philibert Hugonet én de vorst hadden de strijd om Middelburg dus gewonnen. Voortaan konden beide partijen een directe controle op de heerlijkheid blijven uitoefenen.

in Brugge werd een inventaris gemaakt, de verkoop van goederen daar bracht circa 34 lb. gr. op. Een analyse van een gelijkaardig voorbeeld (de inventaris van het Gentse 'Posteerne' toen Jacoba van Beieren er verbleef) vindt men in Boone M., 'Jacqueline of Bavaria in september 1425, a lonely princess in Ghent', *The Ricardian*, XIII (2003), pp. 75-85.

96 Flammang, 'Compte', pp. 84-85.

97 Paravicini, 'L'arsenal', p. 148.

98 Flammang, 'Compte', p. 60.

99 Paravicini, 'L'arsenal', p. 148. Zie ook ARA: Manuscripts Divers, 174, 32r: Maria neemt Jacob Heyman als secretaris in haar hofhouding op.

100 ADN: B 3521, nr. 124555.

Een van de gevolgen van de nauwe banden van het vorstenpaar met de beheerders van Middelburg was een genereuze schenking van Maria en Maximiliaan aan het Sint-Janshospitaal van de stad in december 1481. Met geld dat Pieter Bladelin in zijn testament gereserveerd had voor missen die in de kapel van het hospitaal dienden te worden opgedragen, hadden de beheerders van het hospitaal verscheidene lenen gekocht.¹⁰¹ De jaarlijkse rente die het hospitaal hierdoor aan de vorst diende te betalen, beliep 2277 groten en 15 miten. Voor hun zielenheil, dat van hun antecedenten en hun opvolgers, schonken Maria en Maximiliaan deze som in 1481 aan het hospitaal, dat in 1452 door Pieter Bladelin gesticht was, maar hier voor de eerste maal het Sint-Janshospitaal wordt genoemd.¹⁰²

Eén van de imposante hoektorens van het kasteel van Middelburg tijdens opgravingen in 2003 (© Wim De Clercq).

101 Verschelde, 'Testament', pp. 19-20. De beheerders van het hospitaal bij Bladelins dood waren Guibert de Ruple, Christoffel Buridaen, Joost van Halewijn en Donaas de Moor (zie de hieronder geciteerde archiefbron).

102 De originele oorkonde van de schenking bleef niet bewaard ; drie contemporaine kopieën wel: ADN: B 1703, 50v-51v; B 1611, 34v-35r en B 17743, map 'Middel-

Uiteraard moeten we deze schenking kaderen in de juridische overwinning van de vorst op Louise de Layé, maar anderzijds kunnen we uit deze gift ook afleiden dat de culturele uitstraling van de Middelburgse caritatieve en religieuze instellingen tot het hof reikte. In dit verband kunnen we ook de akte van Ferry de Clugny, bisschop van Doornik, citeren. In mei 1480 bevestigde deze verwant van Guillaume Hugonet de door Pieter Bladelin in 1470 geplande vestiging van een kapittel van zes kanunniken in Middelburg.¹⁰³ Deze vriendendienst kon de religieuze uitstraling van de Sint-Pieters- en Sint-Pauluskerk van Middelburg enkel verhogen. Hierdoor evolueerde Middelburg steeds meer naar een soort van politiek, religieus en economisch centrum dat we gerust als één van de belangrijkste heerlijkheden uit het laatmiddeleeuwse Vlaanderen mogen bestempelen.

Het opportunisme van Jan IV de Baenst (1483-1485)

Amper enkele maanden na haar gift aan het hospitaal van Middelburg, op 27 maart 1482, overleed Maria van Bourgondië. Haar opvolger, Filips de Schone, was op dat moment amper drie jaar. De voornaamste edelen uit het graafschap (Lodewijk van Gruuthuse, Adolf van Kleef, Wolfart van Borsele, Filips van Bourgondië, Jacob van Savoye en Adriaan Vilain) en vertegenwoordigers van de steden Gent, Ieper en Brugge richtten daarop een regentschapsraad in, die in naam van graaf Filips, vanaf juni 1483 het graafschap bestuurde. De weduwnaar Maximiliaan van Oostenrijk eiste echter op zijn beurt het regentschap over zijn zoon op. Hij zou er pas in juni 1485 in slagen

bourg': 'pour le bien accroissement et entretenement des eglises et lieux saints et du service qui se y fait et a fin que noz predecesseurs, nous et noz successeurs soient perticipans et accompagnez aux devotes prieres, orrisons et bien faiz qui se font et feront cy apres ou dit hospital'. Voordien heette het Sint-Janshospitaal van Middelburg nog het 'godshuus te Heyle', zoals in het testament van Pieter Bladelin (Verschelde, 'Testament', 19-20, zie ook diens *Geschiedenis*, 190-2). Misschien moeten we in deze periode de mooie kacheloventegels met de wapens van Maximiliaan en Maria situeren die de archeologen aantreffen in het kasteel, zie De Clercq, Pype & Mortier, 'Archeologisch onderzoek', p. 286.

103 De akte bevat het gedetailleerde reglement van het bestuur van het kapittel en is uitgegeven door Miraeus A., *Opera diplomatica et historica*, Brussel, 1723, II, pp. 1341-7.

de regentschapsraad op te doeken en het graafschap militair te veroveren.¹⁰⁴

De veranderde politieke context van het graafschap dwarde de grillige geschiedenis van de heerlijkheid Middelburg nogmaals in een andere richting. In 1483, wanneer de heerlijkheid weer opduikt in de bronnen, wacht ons een verrassing. Enkele recent door Frederik Buylaert ontdekte archiefdocumenten in het Algemeen Rijksarchief te Brussel leren ons dat niemand minder dan ... Jan IV de Baenst het kasteel van Middelburg in de periode 1483-85 bewoonde.¹⁰⁵ Jan IV de Baenst had in 1476, na een lange juridische strijd, de erfenis van het kasteel van Pieter Bladelin uit handen zien glippen (zie hoger). Guillaume I Hugonet was dood en diens weduwe en erfgenamen verbleven buiten het graafschap. De familie Hugonet kon bovendien niet terugvallen op zijn directe beschermheer Maximiliaan van Oostenrijk, die haar nog gesteund had in het bovengenoemde proces tegen Jean Oderne, want het graafschap was in oorlog tegen de vorst en had al diens netwerken verjaagd, waaronder Jean Gros en Ferry de Clugny. And, *last but not least*, Joost van Varsenare was verbannen en verbleef te Antwerpen.¹⁰⁶ Alle 'troonpretendenten' van het kasteel waren het land uit. Jan IV de Baenst vulde het machtsvacuüm met plezier op en palmde de heerlijkheid in. Eindelijk bewoonde hij het kasteel dat Pieter Bladelin hem geschonken had! Eindelijk werd hij de prestigieuze kasteelheer!

Hoe en wanneer Jan de Baenst zijn intrek in het kasteel genomen heeft, is moeilijk te achterhalen. In februari 1482 had het vorstenpaar het kasteel aan Bruggelingen Jan de Meyere en Jacob Heyman toegewezen (zie hoger). Beiden kozen in het politieke conflict nu echter de kant van de Vlamingen. Sinds 1483 leidde Jacob Heyman, samen met een andere Bruggeling, Jan de Beere, de administratie van de

104 Het beste artikel over de opstanden van Vlaanderen tegen Maximiliaan blijft Blockmans W., 'Autocratie ou polyarchie? La lutte pour le pouvoir politique en Flandre de 1482 à 1492, d'après des documents inédits', *HKCG*, 140 (1974), pp. 257-368. Over Brugge in deze periode: Janssens, 'Macht en onmacht'.

105 Buylaert, *Crisis*, I, pp. 65-69. De documenten waren verkeerd geklasseerd, maar nu juist gedateerd: ARA: Grote Raad, Eerste Aanleg, nr. 3546 en Aanzienlijke Families, nr. 290.

106 In 1482, en nogmaals in 1484, werd hij door Gent uit het graafschap Vlaanderen verbannen (Stadsarchief Gent (SAG): reeks 212, nr. 1, 61v en 72v). Hij vluchtte naar Antwerpen (UBG: Hs. 1295, 2r).

regentschapsraad.¹⁰⁷ Jan de Meyere maakte dezelfde politieke keuze en ontving als beloning de functie van ontvanger van de Burg van Brugge.¹⁰⁸ Het is dus niet ondenkbaar dat Jacob Heyman en Jan de Meyere, vanuit hun juridische voogdij over het kasteel, ingestemd hebben met de bewoning van Jan de Baenst, in bescherming van de regentschapsraad. Ook de nieuwe bestuurders van het graafschap Vlaanderen keken dus nauw toe op het beheer van Middelburg. In die optiek blijkt de juridische overwinning van Maximiliaan en diens netwerken op Louise de Layé in 1481-2, net als die van Joost van Varsenare in 1475, een Pyrrusoverwinning. In beide gevallen bleek het te onvoorzichtig de heerlijkheid Middelburg vrij te laten circuleren.

Maar, er is meer. In de veranderde politieke context na de dood van Maria van Bourgondië, hadden, net als in 1477, de Vlaamse steden een grotere machtsaanspraak in het graafschap. Uit de te Brussel ontdekte documenten kunnen we opmaken dat Jan de Baenst onderdak verleende aan Brugse troepen die te Middelburg gelegerd lagen.¹⁰⁹ Daaruit leiden we af dat het Brugse stadsbestuur hem steunde in zijn claim op Middelburg. Dat stadsbestuur bestond nog steeds uit een particularistische coalitie die, gesteund door de Vlaamse regentschapsraad, het hoofd bood tegen Maximiliaan van Oostenrijk en zijn loyale medewerkers. Onder die laatste tellen we onder andere Pieter Lanchals, Guy de Baenst en Joost van Varsenare (zie vroeger).¹¹⁰ Deze personen waren allen uit Brugge verjaagd. Het nieuwe landsbestuur aarzelde niet hun bezit te viseren. In februari 1485 bijvoorbeeld verloor Joost van Varsenare een proces voor de rekenkamer van Rijsel tegen de erfgenamen van financieel topambtenaar Gautier Poulain. De rekenkamer, die onder de controle van de Vlamingen stond, schold de schulden van Gautier Poulain aan Pieter Bladelin en diens erfgenaam Joost van Varsenare kwijt.¹¹¹ In de opstand van de

107 Zie bijvoorbeeld SAB: Stadsrekening 1483-84, 173v en RAB: BV, Registers, 221, 121v.

108 Op 9 november 1484 legde hij hiervoor de eed af in de rekenkamer van Rijsel (ADN: B 33, 110r).

109 Buylaert, *Crisis*, I, p. 68.

110 Over Guy de Baenst: Buylaert, *Crisis, passim*; over Pieter Lanchals: Boone M., 'Lanchals (Pieter)', *NBW*, XIII (1990), klm. 471-780

111 ADN: B 33, 115r-117v. De aanklacht van Joost van Varsenare dateerde al van 1479 (ADN: B 33, 46r-47r) en betrof een som van 200 gouden rijders van

Vlaamse steden tegen Maximiliaan van Oostenrijk waren diens vertrouwelingen dus niet veilig. Ook in de strijd om het kasteel tussen Jan IV de Baenst en Joost van Varsenare, kozen de Bruggelingen dus partij voor die eerste, ook al was Jan door dezelfde voorvechters van de stedelijke vrijheid al beboet in 1477. De stad Brugge had Jans boete van 1477 overigens al terugbetaald (zie hoger). Jan de Baenst sympathiseerde openlijk met de nieuwe Brugse machthebbers én met de regentschapsraad en maakte in 1483 dus een opportunistische keuze.

Als we bovendien een blik werpen op de samenstelling van het Brugse stadsbestuur, dan valt onmiddellijk op dat we, naast Willem Moreel, Jan van Riebecke en Lodewijk Steylin, ook Maarten Lem, de latere schoonvader van Guillaume II Hugonet, aantreffen als één van de voorvechters van de stedelijke vrijheden. Maarten Lem was schout van Brugge van 17 april 1482 tot 7 september 1483¹¹² en zijn zoon Karel zetelde in 1484 als raadslid in het stadsbestuur.¹¹³ Maarten Lem was in de periode 1479-1481 nog als rijk handelaar betrokken bij de financiële administratie van aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk, maar hij steunde sinds december 1481 zijn collega en vriend Willem Moreel in diens strijd tegen het arbitraire bewind van hun vroegere beschermheer.¹¹⁴ Maximiliaan had met zijn monetaire, fiscale en politieke beleid immers zwaar tegen de schenen geschopt van de Brugse handelaars, die in een coalitie met de ambachten, in opstand waren

48 gr., die Pieter Bladelin, als onderdeel van de betaling van 100.000 ridders van het Brugse Vrije aan hertog Filips de Goede in 1437 bij de erkenning van het Brugse Vrije als Vierde Lid van Vlaanderen, ondanks beloftes, niet zou ontvangen hebben. Gautier Poulain was van 1422 tot 1446 algemeen ontvanger van Vlaanderen en Artesië (Boone M., 'Poulain, Gau(l)tier', *NBW*, XIV (1992), klm. 529-536).

112 Zie bijvoorbeeld zijn rekening (ARA: Rk. 13781, 33r) en zijn aanstellingsbrief tot schout, opgesteld door de Drie Leden van Vlaanderen (SAB: Cartularium Rodenboek, 310v). Over de familie Lem: Everaert J., 'Les Lem, alias Leme. Une dynastie marchande d'origine flamande au service de l'expansion portugaise', in: *Actas. III colóquio internacional de história da Madeira*, Madeira, 1993, pp. 817-838. Over Maarten Lem bereiden we een aparte publicatie voor.

113 SAB: Register van de Wetsvernieuwing 1468-1501, 142r.

114 Haemers J. & Lecuppre-Desjardin E., 'Conquérir et reconquérir l'espace urbain. Le triomphe de la collectivité sur l'individu dans le cadre de la révolte brugeoise de 1488', in: C. Billen & C. Deline (eds.), *Groupes sociaux & territoires urbains du Moyen Age au 16e siècle*, Turnhout, 2006, ter perse. Specifiek over Willem Moreel: Janssens A., 'Willem Moreel en Hans Memling. Bijdrage tot het onderzoek naar de schilderijen van Memling in opdracht van de familie Moreel', *HGG*, 140 (2003), pp. 66-110.

gekomen. Dat Maarten Lem in 1483 als schout toegestemd had met de bewoning van Middelburg door Jan de Baenst heeft misschien ook te maken met zijn bezorgdheid over de nalatenschap van zijn dochter Maria die Guillaume II Hugonet zou huwen. Deze stelling wordt echter gehypothetheerd door de onbekende trouwdatum van het paar; in 1492 waren ze man en vrouw, maar in 1483-85 was Guillaume II nog minderjarig.¹¹⁵ Maar eerder merkten we reeds op dat Maarten Lem een deel van de inboedel van het kasteel onder zijn hoede had. De precieze aard van de relatie tussen Maarten Lem en de familie Hugonet in de jaren 1483-1485 blijft dus nog duister, maar dat de Brugse bewindvoerders zich persoonlijk met de zaak inlieten en hieruit voornamelijk politiek voordeel haalden, maken we nu duidelijk.

Brugge maakte immers van de situatie gebruik om Middelburg tot een tactisch instrument in de opstand uit te bouwen met als doel om zonder veel moeite de Brugse machtsaanspraak op het omliggende platteland te visualiseren. Bovendien werden verscheidene kastelen rond Brugge (Wijnendale, Male, Oudenburg, Oostkerke enzovoort) ingericht als militaire voorpost om de stad te beschermen tegen mogelijke invallen. In 1477 had Brugge de juridische uitzonderingspositie van Middelburg reeds gedeeltelijk ongedaan gemaakt (zie hoger), nu werd de heerlijkheid helemaal opgenomen in het 'politieke project' van de stad Brugge. Net als in elke opstand van een Vlaamse stad bezette ook Brugge in 1483-85 haar kwartier, niet alleen uit militair oogpunt, maar ook als realisatie van haar politieke aspiraties. De Vlaamse steden streefden in hun opstanden steeds een politieke dominantie over hun kwartier na.¹¹⁶ Daardoor zette Brugge

115 Gailliard, *Bruges et le Franc*, I, p. 320 vermeldt het huwelijk, maar geen datum.

De vroegste archiefverwijzing dateert uit 1492 (SAB: Procuraties 1492-93, 92v).

116 Zoals in de Brugse opstand van 1436-38 (Dumolyn, *De Brugse opstand, passim*) en in de Gentse opstand van 1449-53 (Haemers J., *De Gentse opstand (1449-1453). De strijd tussen netwerken om het stedelijke kapitaal*, (Standen en Landen, CV) Kortrijk-Heule, 2004, pp. 265-287). Ook in de veertiende eeuw verkoos Brugge het model van de stadsstaat, zie: Boogaart T., *An ethnohistory of late medieval Bruges. Evolution of the corporate milieu (1280-1349)*, Lewiston, 2004; Murray J., *Bruges, cradle of capitalism, 1280-1390*, Cambridge, 2005 en voornamelijk Verbruggen R., *Geweld in Vlaanderen. Macht en onderdrukking in de Vlaamse steden tijdens de veertiende eeuw*, Brugge, 2005. Een algemeen overzicht over opstandige steden in de middeleeuwen vindt men in: Dumolyn J. & Haemers J., 'Patterns of urban revolts in medieval Flanders', *Journal of Medieval History*, 31 (2005), pp. 369-393.

de vorst (in dit geval Maximiliaan van Oostenrijk) onder druk en probeerde ze het omringende platteland te ontmoedigen om zich tegen haar wil te verzetten. Ditmaal pronkte dus niet alleen een edelman, maar ook een stad met de symbolische machtsuitstraling van het kasteel.

Daarenboven herbergde het kasteel van Middelburg blijkbaar militair materieel, dat het Brugse stadsbestuur van pas zou kunnen komen (zie hoger). Middelburg kreeg meermaals troepen over de vloer, die deels door de stad zelf bekostigd werden, deels door het Brugse Vrije. Hier duikt de figuur van Cornelis Metteneye weer op, ditmaal als militair kapitein van het Brugse Vrije. Deze kasselrij werd, gezien het eerder vermelde verlies van politieke autonomie, sinds het aantreden van de regentschapsraad indirect bestuurd door de Brugse stadsmagistraat. Jaarlijks koos de regentschapsraad in samenspraak met de Brugse burgemeesters een nieuwe schepenbank voor het Vrije, wiens burgemeester van de *commune* de Brugse politiek ten uitvoer bracht. Vanaf 1483 was Jacob van Halewyn burgemeester van het Brugse Vrije, vanaf september 1484 leidde Cornelis Metteneye deze instelling. Cornelis Metteneye koos sinds het aantreden van de regentschapsraad definitief de kant van de opstandelingen.¹¹⁷ Als verklaring hiervoor kunnen we zijn familiale banden met de Brugse politieke top uit deze jaren aanhalen. Hij was, als zoon van Christoffel Metteneye en Apoline van Nieuwenhove, een neef van Jan van Nieuwenhove fs. Clais die in september 1483 Maarten Lem als Brugs schout zou opvolgen.¹¹⁸ In 1501 zou hij zelfs voogd worden over Maartens Lems dochter Agnete, hetgeen opnieuw verwantschappelijke banden ver raadt met de kern van de Brugse opstandelingen.¹¹⁹ Uit de rekeningen van het Brugse Vrije leiden we af dat Cornelis Metteneye de Vlaamse militaire politiek ten uitvoer bracht, wat althans de krijgsverrichtingen van het Brugse Vrije betreft.¹²⁰ Hij zou in de komende jaren één van de spilfiguren worden van de militaire activiteiten van de Brugse opstandelingen, en zich in die functie als militair leider in Middelburg

117 In de periode september 1482 – september 1484 was hij reeds schepen van het Brugse Vrije.

118 Gailliard, *Bruges et le Franc*, I, p. 171.

119 SAB: Wezenregister Sint-Donaaszestendeel, 6, 47r.

120 Zie bijvoorbeeld RAB: BV, Registers, 222, 100v en 134r-141v.

121 RAB: BV, Registers, 222, 150r-153r en 158v-159v. Ingelram Hauweel ontving in deze periode een dagloon van 20 gr 'van die van Middelburch'.

gedragen (net als in de jaren 1477-79). De uitgaven van het Brugse Vrije, deels afkomstig uit de centrale kas (maar soms betaalden kasselrijen rechtstreeks aan een kapitein) werden in deze periode immers grotendeels besteed aan militaire troepen om de stad Brugge (en ook het Vrije uiteraard) te beschermen en de oorlog tegen Maximiliaan van mankracht te voorzien. De burgemeester van het Brugse Vrije kreeg er naast zijn administratieve taak nu ook een militaire functie bij. Hij fungeerde als een soort van ‘opperkapitein’ die verscheidene ‘onderkapiteins’ krijgskundige bevelen gaf. Burgemeester Jacob van Halewijn gaf bijvoorbeeld in het voorjaar van 1484 kapitein Ingelram Hauweel de opdracht als ‘condisier van den serganten van Middelburch’ een militaire opdracht te Oostburg uit te voeren.¹²¹ De bewoning van het kasteel kreeg in deze periode dus een militair tintje, niet zozeer om aanvallen te weerstaan, maar als militaire hulp in nood en als symbolische uiting van de macht van de stad.

Gezien de strategische waarde van het kasteel, hebben ongetwijfeld ook de burgemeesters van het Brugse Vrije, waaronder Cornelis Metteneye, ingestemd met de bewoning van het kasteel door Jan de Baenst, en de verdediging ervan door Brugse troepen. De heerschappij van de heerlijkheid Middelburg rustte in de periode 1483-85 dus op een brede consensus. Zowel de regentschapsraad en de bestuurders van de stad Brugge, als de voogden van Middelburg, de burgemeesters van het Brugse Vrije en de militaire commandanten van het kasteel, stemden allen, rechtstreeks of onrechtstreeks, in met de situatie waarin Jan de Baenst met militaire hulp van Brugge heer van Middelburg was. Dit leverde, zoals gezien, voor alle partijen voordeel op. Niet in het minst voor Jan de Baenst zelf, die zich ongetwijfeld gesterkt voelde door de aanwezigheid van de militaire macht in zijn stad. Of, zoals hij zelf later zijn bewoning van het kasteel omschreef: “le temps est byn dangereux”.¹²²

Terugkeer van de familie Hugonet (1485-1487)

Hoelang Jan de Baenst het kasteel van Middelburg bewoonde, is niet moeilijk te raden. In juni 1485 legde de Vlaamse regentschaps-

¹²² Buylaert, *Crisis*, I, p. 68.

raad militair de duimen voor Maximiliaan van Oostenrijk die het graafschap veroverde en voortaan het bestuur ervan zou waarnemen. Ook te Brugge nam de hertogelijke strekking de macht over. Één van de meest gehate erfgenamen van Pieter Bladelin, Joost van Varsenare, werd burgemeester van de nieuwe Brugse schepenbank die, tegen de gewoonte in, op 30 juni 1485 door Maximiliaan van Oostenrijk zelf ingevuld werd.¹²³ Joosts politiek, en die van Maximiliaan in het algemeen, bestond erin de beslissingen van de Vlaamse regentschapsraad ongedaan te maken. In 1486 bijvoorbeeld aarzelde hij niet om zijn veroordeling in het proces tegen de erfgenamen van Gauthier Poulain (zie hoger) ongedaan te maken.¹²⁴ Net als Joost van Varsenare namen ook andere stromannetjes van de vorst de belangrijkste posities in de stad in. Pieter Lanchals werd schout van de stad Brugge. Guy de Baenst verving Cornelis Metteneye als burgemeester van het Brugse Vrije, dat opnieuw het vierde politieke lid van de Vlaamse volksvertegenwoordiging werd.¹²⁵ Ook juridisch voogd Jacob Heyman werd gestraft, uit zijn functie van hertogelijk secretaris ontzet en hoogst waarschijnlijk van de voogdij van het kasteel onttrokken.¹²⁶ De andere voogd van het kasteel, Jan de Meyere, kon zich nog kort handhaven als ontvanger van de Brugse Burg, maar in 1486 moest ook hij afdruipe.¹²⁷ Logischerwijs diende Jan IV de Baenst het kasteel te verlaten. Hij werd in februari 1487 op de rooster gelegd over zijn politieke opvattingen tijdens de voorbije opstand. Opnieuw maakte hij een opportunistische keuze en pleitte hij onschuldig: een slepende

123 SAB: Register van de Wetsvernieuwing 1468-1501, 148v en Despars, *Cronycke*, IV, pp. 264-265.

124 Hij eiste geld uit de erfenis van Pieter Bladelin opnieuw op voor de rekenkamer van Rijsel (zie noot 111). Een uitspraak in het proces is niet bewaard.

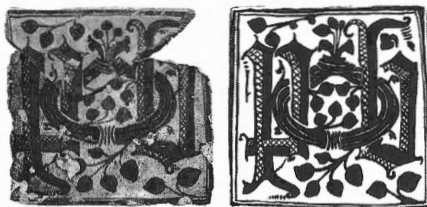
125 Boone, 'Lanchals', klm. 476 en Buylaert, *Crisis*, I, pp. 70-75. Op 18 oktober 1485 werd het Vrije weer het Vierde Lid van Vlaanderen; Prevenier, 'Réalité et histoire', p. 8.

126 Bij het afsluiten van de rekening van het Brugse Vrije in september 1485 betaalden de burgemeesters bijvoorbeeld enkele schulden, die het Brugse Vrije bij hem had, niet terug, omdat hij 'met zijnen medeghesellen vele diversche brieven ghemaeft hebben contrarie ende jeghen de welvaert van onsen gheduchten heere ende den ghemeenen lande ende niet gheautoriseert hebben gheweist' (RAB: BV, Registers, 222, 103r).

127 Op 12 september 1486 werd hij in deze functie vervangen door Joost Arends (ADN: B 33, 137v en B 17749, map 'Le Meyere'). Joost Arends was een secretaris van de aartshertog die in 1484, als pensionaris van het Brugse Vrije, uit het graafschap Vlaanderen verbannen was (RAB: BV, Registers, 222, 91r).

ziekte zou hem lang bedlegerig gehouden hebben. Om het opstandige geweld te ontwijken, zou hij zich dan maar teruggetrokken hebben te Middelburg!¹²⁸ Ondanks de aanklacht wist Jan de Baenst zich te handhaven, onder andere ten gevolge van verschillende netwerkbanden met partijgangers van Maximiliaan. Meer nog, hij werd zelfs schepen van Brugge in september 1487.¹²⁹ Heer van Middelburg heeft hij zich echter nooit meer genoemd.

Wie het kasteel na juni 1485 bewoonde, is niet geweten. Vershelde ziet Karel Hugonet weer opduiken te Brugge, maar of hij als meerderjarige het kasteel bestuurde, is onmogelijk te bevestigen.¹³⁰ Volgens een verklaring van Guillaume II Hugonet op een zoveelste proces omtrent de jurisdictie van de heer van Middelburg in 1500, zou Jean Noseret, één van de testamenteurs van Guillaume I Hugonet, in de periode 1485-87 drie nieuwe voogden aangesteld hebben die Middelburg dienden te beheren, namelijk Thibaut Barradot (financieel ambtenaar van Maximiliaan), schout Pieter Lanchals en de burgemeester van het Brugse Vrije, Guy de Baenst, m.a.w. de loyaalste medewerkers van Maximiliaan van Oostenrijk.¹³¹ In dat geval kunnen we hierin weer een poging van de vorst herkennen om de heerlijkheid Middelburg onder controle te krijgen. Maar of dat daadwerkelijk gelukt is, is nog maar de vraag. Op hetzelfde proces getuigde Thibaut Barradot dat Louise de Layé na een jaar het voogdijschap weer zou hebben overgenomen: 'et [elle] ne volut que plus ilz s'en meslassent, disant que elle en estoit plus prochaine que eulx, et ainsi ilz s'en departirent et plus ne s'en meslerent'.¹³²

Vloertegel uit het kasteel van Middelburg met de initialen van Pieter Bladelin (© Wim De Clercq).

128 Buylaert, *Crisis*, I, p. 66.

129 SAB: Register van de Wetsvernieuwing 1468-1501, 165v.

130 Vershelde, *Geschiedenis*, p. 66.

131 Flammang, 'Compte', p. 60.

132 ARA: Grote Raad, Eerste Aanleg, nr. 3759, geciteerd door Flammang, 'Compte', p. 60.

De militaire strijd om het kasteel (1488-1492)

Hoe het ook zij, de algemene politieke gebeurtenissen in het graafschap bleven de turbulente geschiedenis van de heerlijkheid Middelburg domineren. Toen Brugge, na Gent in november 1487, ook in februari 1488 opnieuw de wapens opnam tegen Maximiliaan van Oostenrijk, werd het kasteel opnieuw gemilitariseerd. Op 1 februari greep de opstandige coalitie van ambachtslui en handelaars weer de macht in de stad. Maximiliaan zelf werd gevangen genomen, zijn netwerken opgesloten, onthoofd of verjaagd.¹³³ De gevangenschap van de vorst veroorzaakte een schokgolf in het graafschap en ver daar buiten. Eenmaal van de verrassing bekomen, traden Maximiliaans vertrouwelingen in actie. Medio februari nam de edelman Filips van Kleef beide kastelen te Sluis in om Brugge aan de noordrand volledig te isoleren.¹³⁴ Guilbert Duhomme, de burgemeester van het Brugse Vrije sinds september 1487, bezette op 22 februari 1488 het kasteel van Middelburg met Duitse en Henegouwse troepen om Brugge te dwingen de vorst vrij te laten.¹³⁵

Brugge liet niet begaan. Twee dagen later vielen Brugge troepen onder leiding van Antoon van Nieuwenhove, de baljuw van het Houtse, het kasteel aan. Antoon was de neef van militair kapitein Cornelis Metteneye, de vroegere luitenant van Middelburg, en tevens een ervaren militair (in 1483-1485 was hij militair kapitein van het klein kasteel van Sluis¹³⁶). Na een korte belegering veroverde hij de

133 Over wat volgt: Haemers & Lecuppre-Desjardin, 'Conquérir' en Wellens R., 'La révolte brugeoise de 1488', *HGG*, 102 (1965), pp. 5-52.

134 Molinet J., *Chroniques*, G. Doutrepoint & O. Jodogne (eds.), Brussel, 1935, I, p. 608.

135 Wellens, 'La révolte', p. 35.

136 RAG: Raad van Vlaanderen, 34315, 56r. Antoon van Nieuwenhove was de zoon van Clais, en was door de regentschapsraad op 6 mei 1483 aangesteld als baljuw van het Houtse (ADN: B 33, 85v; ARA: Rk. 13710, 75r/103r en RAG: Raad van Vlaanderen, 7512, 240r), in 1485 afgezet en in 1488 opnieuw benoemd (RAB: BV, Registers, 226, 82r en 227, 78v). Het Houtse is een heerlijkheid die rechtstreeks van de graaf afhing en zich uitstreckte over Loppem, Oostkamp, Ruddervoorde en Zedelgem (Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt*, p. 195). In september 1488 werd zijn broer Jan van Nieuwenhove burgemeester van schepenen en Antoon raadslid (dat hij ook al in 1480 was; SAB: Register van de Wetsvernieuwing 1468-1501, 109r en 177r). Later dat jaar voerde Antoon nog meerdere militaire taken uit (SAB: Civiele Sententiën Kamer, 1487-88, 100v etc.). Hij zou in juni 1489 sneuvelen in het Westkwartier in een gevecht tegen Daniël van Praet (Despars, *Cronycke*, IV, p. 436).

stad Middelburg 'ende hadden ghewonnen tcasteel van Middelburch, vechtender hand'.¹³⁷ De overwinning werd met een militaire parade te Brugge gevierd. 'Pour tesmognage de leur victoire' werd de kapitein van het kasteel triomfantelijk de stad binnengebracht.¹³⁸ De onfortuinlijke Guilbert Duhomme werd publiekelijk beschimpt en op de markt onthoofd. Met deze terechtstelling zetten de Brugse opstandelingen het verfoeilijke beleid van de vorige machthebbers aan de schandpaal, en legitimeerden ze hun machtsaanspraak. De inname van het kasteel leverde de Brugse opstandelingen eveneens een fortuin aan materieel op, namelijk verscheidene kanonnen, kleiner schiettuig en een grote hoeveelheid buskruit.¹³⁹ Brugge bezette voortaan het kasteel, maar ditmaal niet meer in samenwerking met een opportunistische edelman. Jan IV de Baenst duikt niet meer op. Hij lijkt nu definitief de kant van Maximiliaan en diens netwerken gekozen te hebben. De nieuwe Brugse bewindslui verbanden en confisqueerden hem, net als Joost van Varsenare (die in januari 1489 in ballingschap stierf).¹⁴⁰

Brugge slorpte het Brugse Vrije politiek weer volledig op. Aangezien dezelfde sociale netwerken die in de periode 1483-85 de macht in Brugge in handen hadden, nu weer de stad bestuurden, volgde de Brugse politiek in de jaren 1488-89 dezelfde lijn als in de periode van de eerste regentschapsraad. De stad had bekomen dat het Brugse Vrije al vanaf 13 februari 1488 zich niet meer als het Vierde Lid van Vlaanderen mocht gedragen. Jacob van Huele, heer van Lichtervelde, verving de onthoofde Guillebert Duhomme als burgemeester van een nieuwe schepenbank die op 19 februari 1488 ingericht werd.¹⁴¹ Deze aanstelling toont aan dat Brugge het Brugse Vrije (en haar inkomsten) voortaan weer inschakelde in de militaire politiek. Jacob van Huele had immers ook in de periode van de eerste regentschapsraad al militaire taken voor het Brugse Vrije uitge-

137 Despars, *Cronycke*, IV, p. 354; SAB: Civiele Sententiën Kamer, 1487-88, 98r en 't Boeck van al 't gene datter gheschiedt is binnen Brugghe sichten jaer 1477 tot 1491, C. Carton (ed.), Gent, 1859, p. 196.

138 Molinet, *Chroniques*, I, pp. 608-609.

139 Met een totale waarde van 339 lb. 18 s. 3 d. gr. (SAB: Stadsrekening 1488-89, 32r en 154r).

140 SAB: Stadsrekening februari-september 1488, 138r. Joost van Varsenare stierf in januari 1489, aldus Despars, *Cronycke*, IV, p. 431.

141 RAB: BV, Registers, 226, 74v.

voerd.¹⁴² Opmerkelijk is ook dat Jan de Meyere, één van de vroegere voogden van het kasteel van Middelburg, weer als ontvanger van de Brugse Burg werd aangesteld – maar of hij ook weer ontvanger van Middelburg werd, is onmogelijk te achterhalen.¹⁴³

Het kasteel van Middelburg werd een militair bastion en lag voortaan in de frontlinie. Om zijn zoon Maximiliaan vrij te krijgen, viel de Duitse keizer Frederik III in april 1488, via Brabant, en met een grote troepenmacht onder zich, het graafschap Vlaanderen binnen. Brugge en Gent dienden noodzakelijkerwijs hun verdedigingslinie verder uit te bouwen. Het Brugse Vrije kreeg een nieuwe militaire indeling om het graafschap te wapenen tegen de aanstormende Duitse troepen. De burgemeester werd tevens ‘kapitein-generaal’ van het Vrije, die drie opperkapiteins (van het Noord-, Oost- en West-Vrije) onder zich had, die op hun beurt weer over ondergeschikte kapiteins het bevel voerden.¹⁴⁴

Ook Middelburg werd weer een onderdeel van de ‘militaire gordel’ rond Brugge. Jan Colins werd aangesteld als kapitein van het kasteel Middelburg, dat een steunpunt werd in de komende strijd. Het kasteel was niet met een militaire functie ontworpen, maar de omstandigheden dwongen de bezetters ervan het als een militair bastion uit te bouwen. Brugge en het Brugse Vrije investeerden grote sommen geld om het kasteel te voorzien van troepen en militair materieel. Daags na de verovering bijvoorbeeld besliste de stad om 200 lb. gr. te reserveren voor troepen in Middelburg.¹⁴⁵ Toen dat geld opgebruikt was, betaalde het Brugse Vrije in de maanden maart-mei 1488 dagelijks 8 gr. aan 34, en later aan 48 soldaten die, o.l.v. kapitein Jan Colins, de stad en het kasteel van Middelburg dienden te bewaken. Het garnizoen kreeg daarbij 21 pond buskruit en 79 pond ‘serpentin poeders’, ‘ter fortificacie ende bewarensse van den casteelle ende stede van Middelbuerch’. In totaal kostte de verdediging van het kas-

142 In januari 1485 was hij bijvoorbeeld kapitein van Cadzand (RAB: BV, Registers, 222, 153v).

143 Op 31 augustus 1488 verving de regentschapsraad Joost Arends, die in 1486 Jan de Meyere had vervangen als ontvanger en in 1488 kort gevangen had gezeten, door Jan de Meyere, die zijn functie een jaar uitoefende (aldus een bijgevoegd register bij ADN: B 33; zie ook RAB: BV, Registers, 226, 62r). De andere voormalige voogd van het kasteel, Jacob Heyman, was vóór augustus 1487 overleden (ADN: B 17752, map ‘Heynne’).

144 RAB: BV, Registers, 226, 9v-10r.

145 SAB: Civiele Sententiën Kamer 1487-88, 88r, 90r en 97r.

teel net geen 140 lb. gr.¹⁴⁶ Maar het tij keerde. Op 14 april 1488 laten 'die van Middelburch' aan de opperkapitein weten dat Duitse troepen Kaprijke hadden platgebrand en dat hun vizier op Aardenburg gericht was.¹⁴⁷ Drie dagen later luidde Jacob van Huele de alarmbel. Hij liet aan Gent en Brugge weten dat Middelburg dringend diende voorzien te worden van 'hakebussen, van buspoeders, van pijcken, ende van loodhamers', zoniet dan zou een volgende aanval fataal zijn.¹⁴⁸

De Duitse 'Furor Teutonicus' bleek echter niet te stoppen. Op 6 mei 1488 slaagden Duitse troepen o.l.v. edelman en militair strateeg Filips van Kleef er in het kasteel op de Brugse soldaten te veroveren.¹⁴⁹ Daarop besliste Brugge een bestuurswissel aan de top van het Brugse Vrije door te voeren. Op 9 mei stelde ze Cornelis Metteneye, die, zoals vermeld, een naaste verwant was van het Brugse regime, opnieuw als burgemeester en opperkapitein van het Brugse Vrije aan. Jacob van Huele werd baljuw van het Brugse Vrije.¹⁵⁰ Opmerkelijk is dat het Brugse stadsbestuur, o.l.v. burgemeesters Joos de Deckere en Jan Dhamere, de militaire kwaliteiten van Cornelis Metteneye tot dan toe gebruikt had om Maximiliaan van Oostenrijk te bewaken. Van 27 februari tot 10 april 1488 hield Cornelis Metteneye, als cipier van de Brugse gevangenis, in hoogst eigen persoon toezicht op de aartshertog, omdat hij 'bij ordonnance van den drie leden ghestelt was int bewaernesse van den conijnc'.¹⁵¹ Vanaf mei 1488 werd Cornelis, net als in 1484, weer één van de voornaamste pionnen in de militaire politiek van de Vlaamse opstandelingen.

Maar Brugge werd bang. De Duitse troepen naderden angstaanjagend dicht de stad. Het oprukkende militaire gevaar, maar ook de stijgende politieke druk van buitenaf, waaronder enkele pauselijke banvloeken, deden de Vlaamse steden inzien dat een verdere gevangenschap van Maximiliaan niet geschikt was. Op 16 mei 1488 lieten de Vlamingen, in een protserige ceremonie de moegetergde vorst vrij.

146 RAB: BV, Registers, 226, 91v-92v.

147 RAB: BV, Registers, 226, 12v.

148 RAB: BV, Registers, 226, 13r: 'nopende dat die van Hulst quamen naer Ardemburch'.

149 De Fouw A., *Philips van Kleef. Een bijdrage tot de kennis van zijn leven en karakter*, Groningen, 1937, p. 137.

150 RAB: BV, Registers, 226, 15r en ARA: Rk. 13710, 142r.

151 SAB: Civiele Sententiën Kamer 1487-1488, 93r en (citaat van) 106r en Despars, *Cronycke*, IV, pp. 334-351.

Hij deed afstand van het regentschap over zijn zoon en diende verregaande politieke toegevingen aan de Vlamingen te doen. Bovendien beloofde hij zijn troepen uit het graafschap weg te halen en de Vlamingen zelf hun land te laten regeren. Brugge en Gent richtten daarop samen met Vlaamse edelen opnieuw een (tweede) regentschapsraad in om het graafschap in naam van de minderjarige graaf Filips de Schone te besturen.¹⁵² Eenmaal Vlaanderen ontvlucht, pleegde Maximiliaan echter woordbreuk. Hij betwistte zijn toegevingen en gaf zijn vertrouwelingen de opdracht Vlaanderen kost wat kost te heroveren. De Vlaamse regentschapsraad bewapende zich en smeedde een ‘monsterverbond’ tegen de Rooms-koning. Hollandse Hoeken, Evrard de la Mark in Luik, rebellen in Brabant en de Franse koning lieerden met de Vlamingen, die een militair strateeg als leider zochten. Filips van Kleef, die eerder Middelburg veroverd had op de Vlamingen, maar wiens vader Adolf de Vlaamse regentschapsraad steunde, verklaarde zich, tegen een hoge som geld, bereid Maximiliaan van militair antwoord te dienen. Vlaanderen hield stand en startte zelfs een veroveringstocht van Brabantse steden die Maximiliaan trouw waren gebleven. De nieuwe ‘stedehoudere-generael’ van Vlaanderen Filips van Kleef, als plaatsvervanger van graaf Filips de Schone, leidde de veldtocht, die materieel ondersteund werd door de Franse koning.¹⁵³

In het kasteel van Middelburg en in kleine omringende dorpen verbleven echter nog steeds Duitse soldaten, geïsoleerd in een gebied onder Vlaamse heerschappij. Een latent gevaar voor de stad vormde de Duitse weermacht niet, maar meermaals lieten de schepenen van het Brugse Vrije aan de stad Brugge weten dat dijkherstellers in Sluis, bijvoorbeeld, bestookt werden door ‘den volcke van oorloghen liggende te Middelburch’.¹⁵⁴ Filips van Kleef belegerde als reactie hierop in juni 1488 tot tweemaal toe het kasteel, maar nu dus in andere

152 Blockmans, ‘Autocratie’, pp. 298-302 en *idem*, *De volksvertegenwoordiging*, pp. 367-369.

153 De Fouw, *Philips van Kleef*, pp. 150-225. We lichten de positie van Filips van Kleef in de opstanden in de periode 1477-92 door in: Haemers J., ‘Philippe de Clèves et la Flandre. La position d’un aristocrate au coeur d’une révolte urbaine (1477-1492)’, in: J. Haemers, C. Van Hoorebeeck & H. Wijsman (eds.), *Entre la ville, la noblesse et l’Etat. Philippe de Clèves: homme politique et bibliophile (1456-1528)*, te publiceren in de reeks ‘Burgundica’ (nr. XI) in 2006.

154 RAB: BV, Registers, 226, 26r. Zie ook *t’ Boeck*, pp. 239-245.

loondienst. Hij slaagde er ondanks ‘wonderlicke groote foortse’ die hij gebruikte, dit keer niet in het Duitse bastion in te nemen.¹⁵⁵ Eind juni, nadat Brugge het door Duitsers bezette Koksijde had ingenomen, marcheerden de Brugse troepen nogmaals richting Middelburg. In een brief aan Bergen liet Maximiliaan op 27 juni fier weten dat hij de Bruggelingen voor Middelburg, persoonlijk, een zware slag had toegebracht.¹⁵⁶ Begin september ondernam de leider van de Vlaamse opstandelingen alweer een mislukte poging.¹⁵⁷ Kort daarop plande de regentschapsraad een volgende aanval op stad en kasteel van Middelburg. Van 17 tot 23 september reisde Cornelis Metteneye, wiens mandaat voor burgemeester van het Brugse Vrije net afgelopen was (Karel van Boonem verving hem), het Brugse Vrije rond om troepen te monstereën voor de definitieve aanval. Cornelis Metteneye kende de situatie te Middelburg uiteraard uitstekend en was nauw bij de belegering van het kasteel betrokken; hij stond ook in voor de betaling van de soldij van de troepen.¹⁵⁸ In deze dagen bezocht hij Sluis, Cadzand, Oostkerke en andere plaatsen in het noorden van het Brugse Vrije om er plakaten te verspreiden met de boodschap dat alle soldaten uit het Oost-Vrije zich naar Middelburg dienden te begeven.¹⁵⁹ Daar werden ze onder het bevel geplaatst van Lodewijk van Halewyn, heer van Piennes, een Franse generaal die in opdracht van de Franse koning Karel VIII de Vlamingen bijstond in hun strijd tegen Maximiliaan van Oostenrijk.¹⁶⁰ Maar daar bleef het niet bij. Om

155 Despars, *Cronycke*, IV, p. 412.

156 Gachard L.-P., ‘Lettres inédites de Maximilien, duc d’Autriche, roi des Romains et empereur, sur les affaires des Pays-Bas, de 1477 à 1508’, *HKCG*, XVIII (1851), p. 365. De Brugse kapitein Anthonis van den Haute, heer van Vleteren, werd gevangen genomen en de Duitsers veroverden ook ‘une bombarde nommée Griete’ en ander materieel op de Bruggelingen, die ook zware menselijke verliezen leden – aldus Maximiliaan. Zie ook Molinet, *Chroniques*, II, p. 35 en De Fouw, *Philips*, p. 167.

157 RAB: BV, Registers, 22, 28v: op 4 september 1488 laat een boodschapper aan de kapitein van troepen te Monnikereede weten ‘dat hij haestelicke met zijnen volcke van oorloghen trecken zoude naer Middelbuerch daer hij vinden zoude mer Phelips van Cleven’.

158 RAB: BV, Registers, 227, 186v.

159 RAB: BV, Registers, 227, 104r: ‘ende dat alle weerachteghe mannen van den oost-vryen ghewapent trecken zouden te Middelburch’.

160 Blockmans W., ‘La position du comté de Flandre dans le Royaume à la fin du XVe siècle’, in: B. Chevalier & P. Contamine (eds.), *La France de la fin du XVe siècle. Renouveau et apogée*, Parijs, 1985, p. 84 en Harsgor M. *Recherches sur le personnel du Conseil du Roi sous Charles VIII et Louis XII*, Parijs, 1980, II, pp. 1576-1602.

de aanval kracht bij te zetten en ze deze maal te doen slagen, riep Cornelis Metteneye eveneens alle handwerkers van het Brugse Vrije op met spade en houweel naar Middelburg te reizen om er de grote belegering te doen slagen.¹⁶¹ Nadat troepen uit Gent en Brugge de soldaten van het Brugse Vrije vervoegd hadden, ving het beleg van Middelburg aan. Op 25 september 1488 overmeesterde de militaire coalitie, geleid door Lodewijk van Halewyn, het kasteel.¹⁶² Filips van Kleef meldde vanuit Brussel aan de coalitie dat hij 'zeere verblyt' was, maar tevens dat hij het gerucht gehoord had dat er wel 2.000 Vlamingen 'darinne [...] ghebleven waeren', wat toch wijst op hevige gevechten.¹⁶³

Het kasteel kwam dus, voor de tweede maal in één jaar tijd, na een helse belegering in handen van de Vlamingen. De veroveraars plunderden de site. 'Met deser victorie keerde een ijghelick weder int zijne, bringhende met hemlieden wonderlicke veel roofs ende buyts', aldus kroniekschrijver Nicolas Despars.¹⁶⁴ In welke mate het kasteel van Middelburg toetgetakeld werd, is moeilijk na te gaan. Maar de schade lijkt aanzienlijk. Het leger slaagde er volgens de chroniqueur in een 'bresche met haerlieder artijlgerie' in een muur van het kasteel te maken, waarna het 'gherooft, ghepijlgiert ende verbarnt' werd. De archeologen vonden inderdaad een bres in de zuidelijke kasteelmuur terug, die nadien haastig met recuperatiesteen gevuld werd.¹⁶⁵

Niet enkel het kasteel, maar ook het aanpalende stadje kwam gehavend uit de strijd. Een anonieme Brugse chroniqueur schrijft dat de Franse soldaten Middelburgse huizen leegroofden en het kasteel, de stad en de stadspoorten platbrandden.¹⁶⁶ Waarschijnlijk overdrijft deze auteur, maar de schade aan de stad lijkt toch aanzienlijk. De Vlaamse

161 RAB: BV, Registers, 227, 103r-v en 180r: 'dat alle vrylaeten die met spaden ende hauweelen wercken consten dat zij ter stont trecken zouden bij mijnen heeren van Peenen te Middelbuerch'.

162 De Fouw, *Filips van Kleef*, p. 189; 't Boeck, pp. 244-246 en *Dits die Excellente Cronike van Vlaenderen*, W. Vorsterman (ed.), Antwerpen, 1531, 259r.

163 Gachard, 'Lettres inédites', p. 423.

164 Despars, *Cronycke*, IV, p. 423. Zie ook SAG: reeks 20, nr. 6, 145v: in september 1488 reisde kapitein Jan van den Eede met 500 Gentse soldaten naar Middelburg.

165 De Clercq, Pype & Mortier, 'Archeologisch onderzoek', pp. 279-286.

166 Koninklijke Bibliotheek van België: Hs. 1132, p. 302: 'ende men stac tvier in alle de huusen ende ooc int casteel ende inne de poorten van den stede, ende dat alsoo ghedaen zijnde, het volck trac al van daere elc int zijne ende aldus zo werde de stede gheraseirt ende te nieuten ghedaen'.

opstandelingen plunderden en brandschatten de huizen van hun vijanden.¹⁶⁷ De veroveraars braken een fontein af en groeven een betegelde weg van het stadje uit.¹⁶⁸ Het Brugse Vrije vergoedde verscheidene wagenmenners omdat karren die graan voor de bevoorrading van de troepen naar Middelburg hadden gevoerd, beschadigd waren 'mids den onvoorziene ende haestighen brandt die te Middelburg upquam corts naer tuppheven van den casteele'.¹⁶⁹ De aanvallers hadden bovendien de omwalling van de stad zwaar toegetakeld. Op 11 maart 1489 bijvoorbeeld betaalde de stad Gent negen man die het transport van 47.500 stenen uit Middelburg dienden te vergoeden.¹⁷⁰ De stad en het kasteel van Middelburg kregen dus zwaar te lijden onder de verovering door de Vlaamse opstandelingen.

Daarna breekt een onduidelijke periode aan. Nam Cornelis Metteneye het bevel over het kasteel? Of werd het onder het bevel geplaatst van een lokale kapitein? We moeten het antwoord schuldig blijven. Hoe dan ook, het kasteel bleef zeker een jaar in Brugse handen. Maar opnieuw ging het de Vlamingen niet voor de wind. Filips van Kleef slaagde er niet in Brabant volledig te onderwerpen en ook op andere fronten liep het spaak. De krijgskansen keerden. Vlaanderen werd vanuit het zuiden en vanuit Holland belegerd. Eind november 1489 aanvaardde de stad Brugge de vernederende vredesvoorwaarden van Maximiliaan van Oostenrijk in de vrede van Tours.¹⁷¹ De stad werd in handen gesteld van de Duitse krijgsheer Engelbert van Nassau die echter niet in staat was het hele graafschap onder zijn controle te krijgen. Gent bleef rebelleren en de krijgsheer Filips van Kleef verschanste zich nog tot oktober 1492 te Sluis.¹⁷² Ook in Brugge laaide de strijd weer op. Van augustus tot november 1490 namen de opstandelingen de macht weer over. Ze richtten een 'gouvernemente' van de ambachten op en verjaagden verscheidene poli-

167 RAB: BV, Registers, 227, 106r.

168 RAB: BV, Registers, 227, 109v: op 18 november 1488 klaagden inwoners van Middelburg bij de magistraat van het Brugse Vrije 'dat die van Ghendt ende van Brugge deden breken huere calye ende fonteinen in meeninghen de steenen van den voorseiden fonteinen ende calcyen wech te voerne'.

169 RAB: BV, Registers, 227, 180v.

170 SAG: reeks 20, nr. 7, 176r: 'omme te betaelne 47 duust ende een alf cauchies-teenen commende van Middelborch in Vlaendren te 7 s. gr. elc duust'.

171 Blockmans, 'Autocratie', p. 302.

172 Haemers, 'Philippe de Clèves' en De Fouw, *Philips van Kleef*, pp. 225-275.

tieke tegenstanders.¹⁷³ Engelbert van Nassau bezette Damme en probeerde van daaruit een militaire coalitie tussen Filips van Kleef te Sluis en de stad Brugge te vermijden. Met succes. Op 29 november 1490 capituleerde de stad met de Vrede van Damme.¹⁷⁴ De streek rond Brugge kreeg ongetwijfeld erg te lijden onder het krijgsgeweld, maar welke rol het kasteel van Middelburg in de nieuwe oorlog speelde is alweer onduidelijk. Waarschijnlijk was het bezet door Engelbert van Nassau, die Damme en Aardenburg in handen had.¹⁷⁵ De bronnen laten ons in de steek. Dat de stad als militaire uitvalsbasis zal gebruikt zijn, lijkt, gezien de voorgeschiedenis en de strategische ligging, evident.

Middelburg opnieuw in de handen van de familie Hugonet (1492-1537)

Toen het oorlogsgeweld geluwd was en hun beschermheer Maximiliaan van Oostenrijk opnieuw de plak zwaaide in Vlaanderen namen de rechtmatige eigenaars weer hun intrek in het kasteel van Middelburg. Guillaume II Hugonet (geboren in 1474 of in 1475) was in 1477 door zijn moeder naar Bourgogne gestuurd, maar of hij er daadwerkelijk geweest is, is minder zeker.¹⁷⁶ In 1491 heeft hij, naar eigen zeggen, te Sint-Omaars gevangen gezeten.¹⁷⁷ Zoals gestipuleerd in het testament van Guillaume I Hugonet, vond bij de meerderjarigheid van diens zoon Guillaume, in 1493, de verdeling van de erfenis plaats. Karel Hugonet koos de Bourgondische erfenis. Guillaume II Hugonet werd heer van Middelburg en betaalde bijgevolg het verheffingsgeld op zijn leen en op de functie van amman van Aardenburg.¹⁷⁸ Tussendoor was hij gehuwd met Maria Lem, dochter van de rijke handelaar Maarten Lem (zie hoger). En verscheidene brieven aan Maximiliaan van Oostenrijk tonen aan dat de nieuwe kas-

173 Despars, *Cronycke*, IV, p. 463.

174 Blockmans, 'Autocratie', p. 303.

175 De Fouw, *Philips van Kleef*, pp. 247-8 en 't Boeck, pp. 426 en 440.

176 Flammang, 'Compte', p. 53.

177 Dat leren we uit een proces uit 1501 van Guillaume II Hugonet tegen een Engels visser (ARA: Grote Raad, 804, 7r-13r).

178 ARA: Rk. 17409, 2r. Er bleef een leenboek van Guillaume II Hugonet bewaard uit 1508 (ARA: Rk. 1097).

teelheer nog steeds nauwe contacten had aan het Bourgondische hof.¹⁷⁹ Guillaume Hugonet moet de schade aan het kasteel hersteld hebben, waarop een lange stabiele periode voor het kasteel en zijn adellijke bewoners aanbrak. In 1518 schatte de kasteelheer de berokkende schade aan zijn heerlijkheid door de belegering van 1488 op 40.000 ecu van 48 gr. Een fors bedrag, want zijn kasteel en heerlijkheid waren ‘pillés, brulés, rasés et les matières en bois, plonitz, fers, pierres, chaucee d’icelle ville, otees et emportees es dites villes de Gand et de Bruges’.¹⁸⁰ We hebben er het raden naar in hoeverre deze schadeclaim aan de werkelijkheid beantwoordde. De kleinzoon van Maximiliaan, keizer Karel V, was niet volledig overtuigd, maar hij keerde hem in augustus dat jaar toch het aanzienlijke bedrag van 3000 ecu van 48 gr. uit.

Guillaume II Hugonet stierf op 15 juli 1537, nadat hij onder andere het klooster van de Arme Klaren te Middelburg gesticht had.¹⁸¹ Enkele jaren voor zijn dood had hij nog gepoogd de heerlijkheid Middelburg aan de jurisdictie van het Brugse Vrije te laten ontsnappen, maar keizer Karel V maakte dit snel ongedaan.¹⁸² De relatieve onafhankelijkheid van Middelburg bleef echter gehandhaafd, én een begeerde buit voor edellieden. Guillaume II Hugonet stierf zonder mannelijke opvolger, en ridder Maarten van Hames (die Claudine Hugonet gehuwd had) erfde het kasteel, dat tot aan de godsdienstoorlogen in adellijke handen zou blijven. In 1545 hertrouwde de dochter en enige erfgename van Claudine Hugonet met ridder Philippe d’Oignies, een verre nazaat van Philippe d’Oignies die eer-

179 ADN: B 17759 en B 17763, telkens map ‘Saillant’. Deze brieven (respectievelijk uit december 1492 en februari 1493) behandelen waarschijnlijk de eis tot een schadevergoeding voor de voorbije oorlog (zie verder).

180 J. Van Dale, ‘Maria van Bourgondië, bij den dood van Hugonet en Himbercourt. Tevens een bijdrage tot de geschiedenis van Middelburg in Vlaanderen’, *Bijdrage tot de oudheidkunde en geschiedenis, inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen*, 3 (1858), pp. 168-179 (citaat van p. 173). Zie ook Paravicini, ‘Zur Biographie’, p. 118.

181 Verschelde, *Geschiedenis*, p. 76.

182 Galesloot L., ‘Le ressort judiciaire de la seigneurie de Middelbourg en Flandre fixé par un arrêt du Grand Conseil de Malines du 14 juillet 1534’, *HGG*, 34 (1884), pp. 137-154. Zie ook Gilliodts-Van Severen L., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, Brussel, III, 1891, pp. 216-217.

tijds de dochter van Joost van Varsenare de oude gehuwd had.¹⁸³ Op lange termijn hebben de nazaten van Joost van Varsenare dan toch nog het kasteel bewoond...

Epiloog: 'een ruïne, desolatie ende destructie ghecommen es'

Als epiloog verwijzen we nog kort even naar de noodlottige afloop van de geschiedenis van de heerlijkheid en het kasteel van Middelburg. Een kleine eeuw na de belegering door de Bruggelingen viel het kasteel weer ten prooi aan een politiek conflict, ditmaal tussen Vlaamse opstandelingen en de Spaanse koning Filips II. Toen verloor het kasteel definitief zijn functie als adellijke residentie en werd het weer een speelbal in een particularistische opstand tegen een centralistisch landsheer.¹⁸⁴ Zijn ligging als militair bastion in de frontlinie tussen Hollanders en Spanjaarden heeft het kasteel niet gespaard. Bovendien vervormden kunstmatige inundaties en natuurlijke overstromingen de streek rond Middelburg ingrijpend.¹⁸⁵

In 1607 trok het stadsbestuur van Damme op onderzoek uit. De schepenen van het stadje werden aangesproken door ridder Filips van Merode, de toenmalige heer van Middelburg, om de toestand van het kasteel en de heerlijkheid ter plaatse na te kijken. Uit het verslag van de 'onderzoekscommissie' en de oorkonde die de kasteelheer werd opgestuurd, bezingt het stadsbestuur van Damme vooreerst de uitzonderlijke positie van de heerlijkheid, die bekend stond 'te sijne eene van den schoonste, grootste ende principaelste heerlickheden die haer bestrecken ende resorteren onder den lande van den Vrijen'.¹⁸⁶

183 Martens M., 'Middelburg tijdens de Tachtigjarige oorlog (1568-1648)', *Jaarboek van de heemkundige kring 'Het Ambacht Maldegem'*, 10 (2004), p. 300. Verscheidene telgen uit de Rijselse familie d'Oignies waren actief in het financiële staatsapparaat van de Bourgondische hertogen (zie Arnould M., 'Une estimation des revenus et des dépenses de Philippe le Bon en 1445', *Acta Historica Bruxellensia*, III (1974), p. 138).

184 *Ibidem*, pp. 321-324.

185 Zie bijvoorbeeld: Gottschalk, *Historische geografie*, II, p. 220 en Vanslebrouck N., Lehouck A. & Thoen E., 'Past landscapes and present-day techniques. Reconstructing submerged medieval landscapes in the western part of Sealand Flanders', ter perse in het tijdschrift *Landscape History*.

186 RAG: Maldegem Ambacht, charters Maldegem en Middelburg, oorkonde van 26 maart 1607.

Middelburg wordt beschreven als ‘hebbende ghehadt veel schoone bosschen, costelijcke dreven ende menichte van upgaende boomen’. Bovendien bestond de heerlijkheid uit ‘een princelick casteel, een schoone hoofdkercke ende canesie, hospitaal ende een schoon clooster van aerme Coletten’.¹⁸⁷ Maar het tij was gekeerd. De gezanten lieten weten dat door de voortdurende krijgsv verrichtingen de heerlijkheid ‘tot sulck een ruïne, desolatie ende destructie ghecommen es’.¹⁸⁸ Meer nog, de mooie bomenrijen en bossen die Middelburg rijk was, waren alle omgehakt. Overstroomde landerijen en verwoeste huizen maakten van het stadje een Dantesk oord. Het kasteel, tot slot, was klaar om ‘ghedemanteleert te wesen’, omdat ‘een steen up den anderen daer bynaer niet en es bleven’. Hetgeen ‘seer beclaeghelick ende jammer [was] om siene’.¹⁸⁹

Concluderende krachtlijnen van een symbolische geschiedenis

Een middeleeuwer diende dagelijks te vechten voor zijn bestaan. Een edelman is geen uitzondering op dit economisch axioma. Integendeel, aangezien heerlijke inkomsten de basis van zijn stand uitmaakten, diende hij, misschien nog meer dan andere bevolkingslagen, nauwgezet toe te zien op de toestand van zijn bezit.¹⁹⁰ Zeker in een periode waarin edelen af te rekenen kregen met een latente socio-economische onzekerheid, vormden testamentaire onduidelijkheden in adellijke milieus meermaals een juridische twistappel. De casus Middelburg is hierop geen uitzondering. De politieke en juridische uitzonderingspositie van de heerlijkheid opende voor de kasteelheer de weg naar lucratieve inkomsten, macht en prestige. Joost van Varsenare, Jan de Baenst en hun netwerken hoopten via de verwerving van de heerlijkheid hun adellijke stand te onderhouden en uit te bouwen. Het juridische gevecht om de erfenis van Pieter Bladelin

187 Gilliodts-Van Severen, *Coutumes*, III, p. 222 (notitie van 26 maart 1607).

188 RAG: Maldegem Ambacht, charters Maldegem en Middelburg, oorkonde van 26 maart 1607.

189 Gilliodts-Van Severen, *Coutumes*, III, p. 223.

190 Contamine P., *La noblesse au royaume de France de Philippe le Bel à Louis XII. Essai de synthèse*, Parijs, 1997, p. 135: ‘rien d’étonnant dès lors à ce que l’histoire d’une maison noble, c’est d’abord, en ces temps spécialement difficiles, l’histoire économique de son patrimoine, de ses acquêts, de ses alliances’.

onthult in die optiek een symbolische strijd om het voortbestaan van de laatmiddeleeuwse adel.

Maar niet enkel de adel aasde op de macht, de inkomsten en het prestige dat de heerlijkheid Middelburg vertegenwoordigde. De grillige noordkust van Vlaanderen was een beloftevol ontginningsgebied voor ambitieuze financiële ambtenaren van de graaf, zoals Pieter Bladelin te Middelburg, Andries Andries te Assenede, Jeronimus Lauwerein te Watervliet en anderen die er hun 'koninkrijkje' stichtten in de middeleeuwen en vroegmoderne tijden.¹⁹¹ Door de uitbouw van een luxueus centrum hoopten deze parvenu's hun sociale opgang te bekronen en te visualiseren.¹⁹² Andere sociale klimmers, zoals Guillaume Hugonet, Louise de Layé en Cornelis Metteneye, gebruikten, in hun typisch feodale denken, de heerlijkheid als middel om in hun behoud te voorzien, meer nog, als een lift naar maatschappelijke opgang en adellijke bevoorrechting.

Stad en vorst stonden niet aan de zijlijn. De uitzonderingspositie van de heerlijkheid verklaart eveneens de interesse van de Bourgondisch-Habsburgse hertogen en de Vlaamse steden in Middelburg. Van zodra er een politiek conflict uitbrak, palmde de opstandige gemeenschap van Brugge het kasteel in. Vooreerst poogde de stad de hertogelijke vertrouwelingen die het kasteel bezetten een hak te zetten, anderzijds bleek het Middelburgse kasteel in een opstand tegen de vorst een strategisch militair bastion. Deze politieke en militaire conflicten vermengden zich voortdurend met persoonlijke strategieën om de heerlijkheid in te palmen (cf. het opportunisme van Jan IV de Baenst). Daarvoor was de lokroep van het kasteel te groot. Het persoonlijke project van Pieter Bladelin diende immers in de eerste plaats diens macht en prestige te ondersteunen. Parvenu's

191 Over deze figuren en hun verregaande inpolderingen in het noordwesten van het graafschap Vlaanderen: Baete F., De Decker S. & De Vleeschauwer M., 'Het 'Prinsenhof' van Assenede. Archeologisch en historisch onderzoek naar het voormalig kasteel van Assenede', *De Twee Ambachten*, 10 (2002), pp. 7-65 en J. De Paepe, *Watervliet, koningswens en ridderdroom*, Eeklo, 1999, pp. 46-50. 'Les riches officiers du prince ont, en un certain sens, joué dans la formation du paysage de la Flandre poldérienne, un rôle comparable à celui tenu par les abbayes cisterciennes', merkt Bartier op in *Légistes*, p. 240. Ook edellieden investeerden in deze lucratieve ontginningen, zoals Filips van Kleef te Breskenszand, zie Haemers, 'Philippe de Clèves' en Gottschalk, *Historische geografie*, II, pp. 147-154.

192 De Clercq, Dumolyn & Haemers, 'Vivre Noblement', ter perse.

vonden er hun sociale erkenning in. Edelen bevestigden met het bezit van het kasteel hun politieke macht. Door de inname van het kasteel domineerden steden op hun beurt het hinterland.

De vorst hield Middelburg eveneens nauw in het oog. Een persoonlijke relatie met de heer van Middelburg diende het politieke gezag dat Filips de Goede over deze heerlijkheid door de schenking aan Pieter Bladelin was verloren te compenseren. Wat Middelburg betrof, steunde de vorstelijke macht louter op informele politiek en sociale *networking*. In ruil voor diverse gunsten verzekerde de vorst zich van de loyaliteit van de heer van Middelburg – een vijandig edelman die het bezit had over de belangrijke heerlijkheid betekende immers een potentieel gevaar voor de centrale staat. De macht van de Habsburgse vorst was nog verre van absoluut op het einde van de middeleeuwen. Interne contestatie betekende direct verlies van invloed en inkomsten. Wanneer die heerlijkheid bovendien, zoals in de onderzochte periode, door een particularistische stad werd bezet, beschikte de vorst enkel nog over militaire dwang. Indien hij echter in staat bleek zelf de heerlijkheid te veroveren, kon de bezetter de Vlaamse steden, en Brugge in het bijzonder, angst inboezemen. Een militaire machtspositie, met bovendien een sterke symboolwaarde...

Deze symbolische functie heeft het kasteel van Middelburg nooit verloren. De geschiedenis van ‘eene van den schoonste, grootste ende principaelste heerlichheden’ in de korte periode 1472-1492 heeft aangetoond dat Middelburg in het oog van de politieke storm terecht kwam die Vlaanderen toen trof. Ook in latere tijden ontsnapte Middelburg niet aan politieke en militaire conflicten. In de zestiende eeuw raakten godsdienstoorlogen de heerlijkheid zwaar. Spaans verzet hield Middelburg toen uit de handen van de Hollanders. Ook in de zeventiende eeuw, en opnieuw op het einde van de Tweede Wereldoorlog, viel Middelburg ten prooi aan vernietigend krijgsgeweld. De laatste decennia leek de rust in het dorp weergekeerd, tot graafmachines in de tweede helft van de jaren 1990 het kasteel uit de grond spitten. Middelburg staat ook nu weer symbool voor het politieke leven in Vlaanderen. Bijna leek de site verloren, maar in maart 2004 werden de overblijfselen van het kasteel, de historische dorpskern en de zeventiende-eeuwse omwalling van het stadje als archeologisch erfgoed dan toch beschermd. Hopelijk voorgoed.